

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

ERIKA ZALOKAR

**INTERVENCIJI SOVJETSKE ZVEZE
NA MADŽARSKEM LETU 1956**

LJUBLJANA, 2003

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

ERIKA ZALOKAR
MENTOR: DOC. DR. DAMIJAN GUŠTIN

INTERVENCIJI SOVJETSKE ZVEZE NA MADŽARSKEM LETU 1956

LJUBLJANA, 2003

KAZALO

1.	UVOD.....	5
2.	METODOLOŠKI OKVIR DIPLOMSKEGA DELA	9
2.1.	OPREDELITEV PREDMETA PREUČEVANJA	9
2.2.	CILJI PREUČEVANJA	9
2.3.	UPORABLJENA METODOLOGIJA.....	10
2.4.	HIPOTEZE.....	10
2.5.	STRUKTURA DELA.....	11
2.6.	OPREDELITEV TEMELJNIH POJMOV	12
2.6.1.	VOJAŠKA INTERVENCIJA	12
2.6.2.	REVOLUCIJA	12
2.6.3.	VSTAJA	12
3.	MADŽARSKE OBOROŽENE SILE	13
3.1.	MADŽARSKE OBOROŽENE SILE OD KONCA 2. SVETOVNE VOJNE DO PARIŠKE MIROVNE POGODBE (1944/45 – 1947).....	13
3.2.	MADŽARSKE OBOROŽENE SILE IN PARIŠKA MIROVNA POGODBA (1947).....	14
3.2.1.	PARIŠKA MIROVNA POGODBA	14
3.2.2.	MADŽARSKA MIROVNA POGODBA	15
3.3.	MADŽARSKE OBOROŽENE SILE V ČASU SOVJETSKIH NAČRTOV ZA NAPAD NA JUGOSLAVIJO (1948 - 1951).....	16
3.3.1.	REFORME V OBOROŽENIH SILAH	17
3.3.2.	STRUKTURA OBOROŽENIH SIL	18
3.3.3.	MADŽARSKE OBOROŽENE SILE IN SOVJETSKI NAČRT ZA NAPAD NA JUGOSLAVIJO.....	20
3.4.	MADŽARSKE OBOROŽENE SILE PO OPUSTITVI NAČRTA ZA NAPAD NA JUGOSLAVIJO DO IZBRUHA REVOLUCIJE 1956	21
3.4.1.	REFORME V OBOROŽENIH SILAH	21
3.4.2.	STRUKTURA OBOROŽENIH SIL PRED REVOLUCIJO	22
4.	MADŽARSKA IN VARŠAVSKI PAKT	23
4.1.	VARŠAVSKI SPORAZUM.....	23

4.2.	VLOGA SOVJETSKE ZVEZE	24
5.	SOVJETSKE OBOROŽENE SILE NA MADŽARSKEM.....	25
5.1.	ENOTE SOVJETSKE ZVEZE NA MADŽARSKEM IN PARIŠKA MIROVNA POGODBA	25
5.2.	ENOTE SOVJETSKE ZVEZE NA MADŽARSKEM IN AVSTRIJSKA DRŽAVNA POGODBA TER VARŠAVSKI SPORAZUM.....	27
6.	VZROKI IN POVOD ZA IZBRUH REVOLUCIJE.....	30
6.1.	NEZADOVOLJSTVO DRŽAVLJANOV Z OBSTOJEČO POLITIKO	30
6.2.	REVOLUCIJA NA POLJSKEM	32
6.3.	DEMONSTRACIJE NA MADŽARSKEM	33
6.3.1.	DAN PRED DEMONSTRACIJAMI – 22. OKTOBER 1956	33
6.3.2.	DEMONSTRACIJE - 23. OKTOBER 1956.....	34
6.3.3.	NEODLOČNOST PARTIJSKEGA VODSTVA.....	35
6.3.4.	PRVI STRELI	36
7.	PRVA SOVJETSKA VOJAŠKA INTERVENCIJA.....	38
7.1.	POLITIČNO OZADJE INTERVENCIJE	38
7.2.	NAČRT »VOLNA«.....	39
7.3.	PREMIKI SOVJETSKIH ENOT PRED PRIČETKOM PRVE INTERVENCIJE ..	41
7.4.	VOJAŠKI SPOPADI MED PRIPADNIKI ENOT SOVJETSKE ZVEZE TER VSTAJNIKI.....	43
7.4.1.	23. OKTOBER 1956	43
7.4.2.	24. OKTOBER 1956	44
7.4.3.	25. OKTOBER 1956	47
7.4.4.	26. OKTOBER 1956	48
7.4.5.	27. OKTOBER 1956	50
7.5.	POMANJKLJIVOSTI PRVE SOVJETSKE INTERVENCIJE.....	51
8.	OBDOBJE MED OBEMA INTERVENCIJAMA	52
8.1.	POLITIČNO DOGAJANJE PO PRVI VOJAŠKI INTERVENCIJI	52
8.2.	DEKLARACIJA O PRIJATELJSTVU IN SODELOVANJU MED SOVJETSKO ZVEZO IN OSTALIMI SOCIALISTIČNIMI DRŽAVAMI	53
8.3.	IZJAVA O NEVTRALNOSTI TER IZSTOP MADŽARSKE IZ VARŠAVSKEGA PAKTA.....	54

8.4.	SUEŠKA KRIZA IN NJEN POMEN ZA NADALJNI RAZVOJ DOGODKOV ..	55
9.	DRUGA SOVJETSKA VOJAŠKA INTERVENCIJA.....	57
9.1.	POLITIČNO OZADJE DRUGE SOVJETSKE INTERVENCIJE	57
9.2.	NAČRT »ZRAČNI VRTINEC«	58
9.3.	PREMIKI SOVJETSKIH ENOT PRED PRIČETKOM DRUGE VOJAŠKE INTERVENCIJE.....	60
9.3.1.	PREMIKI SOVJETSKIH ENOT OKOLI LETALIŠČ.....	60
9.3.2.	PREMIKI SOVJETSKIH ENOT PO CESTAH IN ŽELEZNICI.....	62
9.3.3.	NALOGE POSAMEZNIH ENOT	63
9.4.	SPOPADI MED PRIPADNIKI ENOT SOVJETSKE ZVEZE TER VSTAJNIKI..	64
9.5.	TAKTIKA IN OBOROŽITEV PRI OBEH SOVJETSKIH VOJAŠKIH INTERVENCIJAH	67
9.6.	NAPAKE DRUGE SOVJETSKE VOJAŠKE INTERVENCIJE	69
10.	VPLIVI IN POSLEDICE MADŽARSKE REVOLUCIJE V DRŽAVAH VZHODNE EVROPE	70
10.1.	IZGUBE V MADŽARSKI REVOLUCIJI.....	70
10.2.	TAKOJŠNJI VPLIVI IN POSLEDICE NA VZHODNOEVROPSKE DRŽAVE ..	72
10.3.	KASNEJŠI VPLIVI IN POSLEDICE.....	72
10.4.	DALJNOSEŽNI VPLIVI IN POSLEDICE.....	73
11.	ZAKLJUČEK	75
12.	LITERATURA.....	79
12.1.	KNJIGE:	79
12.2.	ZBORNIKI:	79
12.3.	SLOVARJI, ENCIKLOPEDIJE IN LEKSIKONI:	80
12.4.	INTERNETNI VIRI.....	80

KAZALO SLIK

Slika št. 1: <i>Sovjetski načrt za napad na Jugoslavijo - severna fronta</i>	21
Slika št. 2: <i>Poveljstva in razporeditev enot Sovjetske zveze na Madžarskem 1947-1955</i>	26
Slika št. 3: <i>Enote Sovjetske zveze na Madžarskem po podpisu Avstrijske državne pogodbe.</i>	29
Slika št. 4: <i>Premiki enot Sovjetske zveze v času pred in med prvo vojaško intervencijo</i>	42
Slika št. 5: <i>Operativne cone specialnega korpusa v Budimpešti</i>	59
Slika št. 6: <i>Premikanje sovjetskih enot med operacijo "Zračni vrtinec"</i>	61

KAZALO TABEL

Tabela št. 1: <i>Enote Sovjetske zveze, ki so spadale pod poveljstvo specialnega korpusa</i>	28
Tabela št. 2: <i>Izgube sovjetskih enot glede na posamezne avtorje</i>	70

1. UVOD

Revolucija na Madžarskem konec oktobra in v začetku novembra 1956 je bila eden izmed prvih poizkusov osvoboditve socialističnih držav izpod nadzora Sovjetske zveze. Ker so takšni poizkusi osvoboditev za Sovjetsko zvezo predstavljali nevarnost, da izgubi nadzor nad vzhodno Evropo, je Sovjetska zveza poskus upora na Madžarskem krvavo zaustavila z dvema vojaškima intervencijama, ki naj bi temeljili na Sporazumu o prijateljstvu, sodelovanju in vzajemni pomoči, katerega podpisnica je bila tudi Madžarska. Osrednja tema diplomskega dela bodo torej dogodki, ki so se na Madžarskem odvijali ob koncu leta 1956, v času revolucije, ter odnos Sovjetske zveze do svojega satelita¹ v času teh dogodkov.

Že ob koncu druge svetovne vojne, leta 1945, so se srednji in vzhodni Evropi s sistemom interesnih sfer določile usoda in možnosti, ki so ji še ostale odprte pri nadaljnjem povojnem razvoju. V Evropi je zavladal *status quo*, ki je trajal do razpada komunističnih režimov med leti 1989 in 1991. V svetu je nastal bipolarni sistem pod vodstvom dveh velesil – Združenih držav Amerike ter Sovjetske zveze, katerega meja je potekala skoraj po sredi Evrope. Obe velesili sta se zavedali in spoštovali nedotakljivost meja posameznih interesnih sfer in to je bila ključna točka za nadaljnji razvoj odnosov med vzhodom in zahodom. Madžarska je s takšno delitvijo sveta bila del vzhodne interesne sfere – spadala je torej pod okrilje Sovjetske zveze, ta pa nikoli ni bila pripravljena pustiti nobene od svojih satelitskih držav, da bi se odcepile in osamosvojile, saj bi to pomenilo novo razporeditev pri ravnotežju moči med obema blokoma in bi lahko porušilo *status quo* v Evropi.

Čeprav je med leti 1953 in 1955 prišlo do otoplitve odnosov med obema blokoma, pa sta vstaja na Poljskem in pozneje še na Madžarskem leta 1956 pokazali, do kod je pripravljena Sovjetska zveza popuščati svojim satelitskim državam pri ustvarjanju novih poti socializma in lastnem vodenju držav ter kakšne kompromise je glede tega pripravljena sklepati. Obe vstaji sta tudi pokazali, da se nobena od velesil ni pripravljena spustiti v spopad zunaj svoje interesne sfere na področju Evrope, pa čeprav je propaganda obeh držav včasih namigovala drugače. Tako zahod ni pomagal upornikom na Madžarskem, kljub temu, da so uporniki pomoč iz zahoda upravičeno pričakovali, saj jim je propaganda Radia Svobodna Evropa, ki je v tem času deloval v Evropi pod okriljem Cie, za to ves čas vzbujala upe.

¹ Sateliti ali satelitske države so bile države, ki so v času hladne vojne spadale v interesno sfero Sovjetske zveze.

Leto 1956 je bilo torej na Madžarskem burno leto, ki je na koncu pripeljalo do spopadov, v katerih se prepletajo državljanska vojna, tuja intervencija in tudi vojna v pravem pomenu besede. To je bila celo prva vojna med dvema socialističnima državama, torej pripadnicama istega interesnega bloka. Za Madžarsko je ta poseg pomenil nacionalno tragedijo, ostalim socialističnim državam pa je pokazal, kako daleč se lahko njihova politika odkloni od norm, ki jih je postavljala Sovjetska zveza in do katere mere je pripravljena to dopuščati. Pokazalo se je tudi, na kakšen način in s kakšnimi sredstvi je Sovjetska zveza pripravljena poseči v dogodke, da bi ohranila enovitost komunističnega bloka. Z istim namenom je bil že konec septembra 1947 v Varšavi ustanovljen tudi informburo (Informacijski biro komunističnih in delavskih partij). Vanj so bile vključene vse delavske ali komunistične partije v tedanji Evropi (sovjetska, bolgarska, italijanska, jugoslovanska, madžarska, poljska, francoska, češkoslovaška, romunska, pozneje pa še albanska). Njegov namen naj bi bil izmenjava izkušenj in po potrebi tudi koordinacija delovanja partij na temelju skupnega soglasja. V veliki meri pa je predstavljal še enega od načinov, kako zagotoviti sovjetsko nadvlado v vzhodnem delu Evrope. Za stalni sedež informburoja je bil izbran Beograd, vendar so ga pozneje, na začetku spora z Jugoslavijo, preselili v Bukarešto. Januarja 1948 so na seji v Bukarešti na Stalinovo pobudo sprejeli resolucijo *O stanju in položaju KPJ* in začeli kampanjo proti socialistični Jugoslaviji, da bi zrušili njeno vodstvo in Jugoslavijo podredili Stalinovemu diktatu. Po resoluciji informburoja je prišlo do enostranske hitre prekinitve političnih, diplomatskih, kulturnih in gospodarskih stikov vzhodnoevropskih držav z Jugoslavijo, do poslabšanja medsebojnih odnosov ter do politične, gospodarske in vojaške blokade Jugoslavije.

Od 14. do 25. februarja 1956 je v Moskvi potekal XX. kongres Komunistične partije Sovjetske zveze², na katerem je takratni generalni sekretar Centralnega komiteja KP SZ Nikita Hruščov prebral skoraj štiri ure dolg politični referat z naslovom *Kult Stalinove osebnosti in njegove posledice*. V tem referatu je kritiziral čaščenje Stalina kot boga in njegov kult osebnosti ter ostro napadel in obsodil številne njegove zločine. Posledica kongresa so bile številne rehabilitacije nešteti žrtev stalinizma ter aretacije in kaznovanja številnih privržencev stalinizma. Kongres je pomenil neke vrste odjugo v odnosih Sovjetske zveze do satelitskih držav. Posledica tega kongresa so bili tudi procesi destalinizacije in nemirov po

² V nadaljevanju namesto Komunistična partija Sovjetske zveze kar KP SZ.

vseh socialističnih državah, še najmočneje pa se je to odrazilo na Poljskem in Madžarskem (Mikuž, 1983: 26, 285–287).

Na Madžarskem je kongres povzročil eksplozijo političnih razprav. Najglasnejši in najaktivnejši so bili člani Petöfijevega kroga³, ki so že marca 1956 začeli organizirati javne razprave, sprva o odločitvah XX. kongresa KP SZ povezanih z Madžarsko, pozneje pa so bile teme javnih razprav tudi svoboda tiska, zgodovinske, ekonomske ter filozofske teme.

Vendar so bili nemiri na Madžarskem že prej. Že leta 1955, ko je Sovjetska zveza namesto vlade Imra Nagyja postavila novo vlado na čelu z Mátyásem Rákosijem, se je začelo pojavljati prvo nezadovoljstvo v tisku. To so je po XX. kongresu KP SZ le še stopnjevalo in Sovjetska zveza je morala v strahu pred izbruhom revolucije poleti 1956 odstraniti pri ljudstvu močno osovraženega madžarskega ministrskega predsednika ter ga zamenjati z njegovim namestnikom Ernöm Geröm, ki pa ljudem ravno tako ni bil po godu. In tako je nezadovoljstvo z obstoječo vlado, poleg tega pa še vstaja na Poljskem, privedlo do najprej mirnih demonstracij 23. oktobra 1956, ki pa so se kmalu sprevrgle v oboroženo vstajo madžarskega naroda. In prav ti dogodki bodo osrednja tema mojega diplomskega dela.

Za takšno temo sem se odločila, ker me osamosvajanje držav izpod dominacije komunističnega režima Sovjetske zveze že od nekdaj zanimajo. K temu je verjetno veliko pripomoglo tudi dejstvo, da smo bili tudi Slovenci sami nekoč postavljeni pred podobno situacijo, le da je bila naša usoda na srečo drugačna in se ni končala tako kruto in krvavo kot dogodki na Madžarskem oktobra in novembra 1956.

V diplomski nalogi se bom posvetila predvsem vojaškemu vidiku posega Varšavskega pakta in Sovjetske zveze z obema vojaškim intervencijama na Madžarsko jeseni 1956. V politične odnose in »igre« med glavnimi akterji pa se bom spuščala le toliko, kolikor bo to potrebno za razumevanje vojaškega vidika obeh sovjetskih vojaških intervencij.

³ Prvo srečanje Petöfiškega kroga je bilo marca 1956 in ni bilo nič kaj drugega kot ponovno srečanje aktivistov bivše Lige Madžarskih univerzitetnih študentov ter Narodnega društva Ljudska akademija. Sicer pa se je krog imenoval po Sándorju Petöfiju, največjem madžarskem pesniku, ki je imel pomembno vlogo med revolucijo leta 1948.

Na tem mestu naj omenim, da sem pri iskanju literature naletela na nemalo težav, saj literature, ki bi opisovala to problematiko, ni ravno veliko, kar je posledica tega, da so na Madžarskem začeli o tem pisati šele v poznih devetdesetih letih in tudi sovjetski arhivi so se odprli šele po razpadu komunističnega režima. Eden od problemov je bil tudi ta, da veliko del še vedno ni prevedeno iz madžarščine ali ruščine v druge jezike, tako da je včasih tudi neznanje jezika bilo vzrok, da kakšen vir ni bil dostopen. Res je tudi, da večina dostopnih virov opisuje bolj politični vidik revolucije, teže pa je najti vire, ki bi opisovali revolucijo na Madžarskem s pomočjo vojaških analiz.

Tema se mi še drugače zdi zanimiva, saj predstavlja nemoč socialističnih držav pri poizkusu izstopa iz »sovjetskega političnega in vojaškega aparata« imenovanega Varšavski pakt. Vse takratne vzhodnoevropske države socialističnih režimov so vanj prostovoljno vstopile, da pa bo pot za izstop iz pakta tako krvava in nemogoča, si nobena od njih ni niti najmanj predstavljala. V najbolj intenzivnem obdobju hladne vojne je to leta 1956 poizkušala Madžarska, potem pa ji je leta 1968 sledila še Češkoslovaška. Obe vstaji je Sovjetska zveza z vojaško intervencijo na koncu krvavo zatrla. Šele po otoplitvi odnosov med obema blokoma je izstop uspel eni sami državi – Albaniji, vse ostale pa so morale počakati do propada komunističnih režimov ter posledično razpada Sovjetske zveze in hkrati s tem tudi Varšavskega pakta.

2. METODOLOŠKI OKVIR DIPLOMSKEGA DELA

2.1. OPREDELITEV PREDMETA PREUČEVANJA

Predmet preučevanja diplomskega dela so dogodki, ki so se na Madžarskem odvijali konec oktobra in v začetku novembra leta 1956, torej revolucija oz. oborožena vstaja ter obe sovjetski vojaški intervenciji, s pomočjo katerih je bila revolucija 11. novembra 1956 dokončno zadušena. Na Madžarskem je tega leta namreč prišlo do dogodkov, v katerih se prepletajo tako državljanska vojna kot tuja vojaška intervencija ter tudi vojna med dvema državama v pravem pomenu besede.

V nalogi bom analizirala dejavnike, ki so privedli do obeh sovjetskih vojaških intervencij na ozemlje Madžarske, ravno tako pa tudi načrte za izvedbo obeh vojaških intervencij ter samo dogajanje med 23. oktobrom in 11. novembrom 1956.

2.2. CILJI PREUČEVANJA

Cilji, ki sem si jih zastavila v diplomskem delu, so naslednji:

- predstaviti strukturo madžarske vojske in njene reforme v času od druge svetovne vojne ter do začetka vstaje 23. oktobra 1956;
- predstaviti Organizacijo Varšavskega sporazuma oz. Varšavski pakt, njeno ustanovno listino ter pravice in dolžnosti posamezne države;
- predstaviti sile Sovjetske zveze nameščene na ozemlju Madžarske;
- predstaviti vzroke in povode za revolucijo;
- podrobneje predstaviti potek obeh sovjetskih vojaških intervencij;
- oceniti žrtve na obeh straneh vključenih v spopad in vpliv ter posledice revolucije – tako kratkoročne kot tudi srednjeročne in dolgoročne;
- podati svoj pogled na potek revolucije na Madžarskem leta 1956.

2.3. UPORABLJENA METODOLOGIJA

Pri analiziranju poteka dogodkov v času Madžarske revolucije ter vseh vzrokov zanjo in njenih posledic je bila kot osnovni metodološki pristop v mojem diplomskem delu uporabljena analiza vsebine pisnih virov. Pri tem sem uporabila tako analizo primarnih kot tudi sekundarnih pisnih virov. S to metodo sem lahko preučila posamezne knjige, članke, raziskovalna dela in dokumente ter tako prišla do podatkov, ki so bili pomembni za preučevanje moje problematike. Pri tem sem si poleg pisnih virov pomagala tudi z elektronskimi viri.

Poleg te metode sem v diplomskem delu uporabila tudi deskriptivno oz. opisno metodo, s pomočjo katere sem opisovala in prikazovala posamezna dejstva povezana z izbrano problematiko in kar mi je dalo tudi potrebno podlago za uporabo še tretje metode, in sicer primerjalno-zgodovinske metode, katero sem uporabila tako pri primerjanju poteka dogodkov in nekaterih odločitev v zvezi z obema sovjetskima vojaškima intervencijama, kot tudi pri primerjanju razvoja dogodkov in končnih odločitev na Poljskem z dogodki na Madžarskem.

2.4. HIPOTEZE

- *Obe sovjetski vojaški intervenciji na Madžarsko leta 1956 v času revolucije (tako 24. oktober, kot tudi 4. novembra) sta bili v nasprotju z Ustanovno listino Varšavskega sporazuma (Sporazuma o prijateljstvu, sodelovanju in vzajemni pomoči), saj je šlo v obeh primerih za vmešavanje v notranja nesoglasja v državi, kar pa listina oz. sporazum ne dopušča.*
- *Madžarska armada je bila ena od predstavnic armad socialističnih držav, gledano z vidika civilno-vojaških razmerij, torej politizirana armada totalitarnega režima (v mojem primeru komunističnega režima). Ker je bila vojska politično izredno močno nadzorovana, so notranja nesoglasja na Madžarskem leta 1956 močno vplivala na to, da je prišlo do razkola v madžarski armadi.*

2.5. STRUKTURA DELA

Pri analizi izbranega dogodka se bom v uvodnem delu posvetila strukturi madžarske vojske, katere stalna oznaka po drugi svetovni vojni so bile nenehne reforme. Prav te so imele velik vpliv na odnose Madžarske ljudske armade do upornikov, enot Sovjetskih oboroženih sil in vlade ob izbruhu revolucije. Poglavje diplomskega dela namenjam tudi Sporazumu o prijateljstvu, sodelovanju in vzajemni pomoči oz. Varšavskemu paktu, katerega članica je bila tudi Madžarska. Predstavila bom pravice in dolžnosti držav članic določenih z Ustanovno listino Varšavskega sporazuma. Poizkusila bom tudi ugotoviti, kakšen vpliv je imelo članstvo Madžarske v Varšavskem paktu na razvoj dogodkov ob izbruhu revolucije.

V nadaljevanju se bom posvetila silam Sovjetske zveze, ki so bile na podlagi različnih mednarodnih pogodb in sporazumov nameščene na ozemlju Ljudske Republike Madžarske. S tem želim prikazati, kje in s kakšnim namenom so bile te sile nameščene, ker mislim, da je bil tudi to eden od vzrokov za obe vojaški intervenciji. Nadalje bom analizirala še ostale vzroke, ki so pripeljali do izbruha revolucije oz. oborožene vstaje. Eden od teh vzrokov je zagotovo tudi vstaja na Poljskem, katere razplet je pomemben za razvoj dogodkov na Madžarskem.

Osrednji del mojega diplomskega dela bo namenjen analizi obeh sovjetskih vojaških intervencij na Madžarsko. V tem delu bom predstavila vojaška načrta (načrt »Volna« in načrt »Zračni vrtinec«) uporabljena pri prvi in drugi sovjetski vojaški intervenciji ter analizirala potek dogodkov med obema intervencijama. Prav tako bom analizirala organiziranost oboroženih sil, taktiko bojevanja ter pomembnejše oborožitve tako obeh regularnih vojska kot tudi oboroženih upornikov.

Na koncu mojega diplomskega dela bom ocenila še žrtve obeh sovjetskih vojaških intervencij ter kratkoročni, srednjeročni in dolgoročni vpliv in posledice, ki so ga za seboj pustili dogodki zadnjih dni oktobra ter prvih dni novembra leta 1956. Poleg tega bom v zaključku diplomskega dela ovrednotila postavljeni hipotezi ter podala svojo mnenje o predmetu preučevanja.

2.6. OPREDELITEV TEMELJNIH POJMOV

2.6.1. VOJAŠKA INTERVENCIJA

Vojaška intervencija je akt nasilnega, samovoljnega in najbolj grobega vmešavanja ene ali več držav, z uporabo oboroženih sil ali drugih dejavnosti, v notranje zadeve druge države, z namenom uresničiti svoje politične cilje in zamenjavo obstoječega političnega ali teritorialnega stanja ali odnosov v mednarodni skupnosti. Najpogosteje vojaška intervencija predstavlja vpad oboroženih sil ene države na ozemlje druge države, zaradi politične, ekonomske in vojaške podreditve ali vsiljevanja svojih sredstev notranje in zunanje politike napadeni državi (*Vojni leksikon*, 1981: 687).

2.6.2. REVOLUCIJA

Revolucija je temeljita sprememba družbenega reda, ki nastopi kot rezultat predhodnega postopnega kopičenja nesoglasji v družbi. Pomeni tudi prehod iz enega družbenega reda v nove, ponavadi višji, družbeno-ekonomske, politične in kulturne odnose. Poznamo različne vrste revolucij in med njimi sta najbolj poznani buržoazna ter socialistična revolucija. Veliko revolucij pa se odvija tudi v sklopu narodnoosvobodilnih bojev (*Vojni leksikon*, 1981: 530).

2.6.3. VSTAJA

Vstaja je oborožena oblika političnega boja proti razredni, nacionalni, socialni, kolonialni ali kateri drugi obliki zatiranja. Je nasilno zanikanje določenega stanja v želji, da se le to spremeni. Je stalni spremljevalec razredne družbe in hkrati tudi njen proizvod. V različnih družbeno-zgodovinskih obdobjih ima različne oblike, vsebine, način izvajanja ... Glede na cilje h katerim teži in družbene sloje kateri so zajeti vanjo, je lahko napredna in revolucionarna. Nekatere vstaje imajo enake lastnosti kot revolucije oz. boji za korenite družbene spremembe. Vendar ni vsak oboroženi boj tudi vstaja. Za vstajo so namreč značilni naslednji parametri – množičnost in organiziranost, včasih pa je lahko to tudi spontanost (*Vojni leksikon*, 1981: 652).

3. MADŽARSKE OBOROŽENE SILE

Madžarska se je v drugi svetovni vojni borila na strani Hitlerjeve Nemčije. Leta 1941 je Horthy namreč vodil Madžarsko v drugo svetovno vojno na strani fašističnih sil. Vendar so ga leta 1944 vrgli z oblasti. Na ozemlje Madžarske so kot prve vkorakale sovjetske armadne enote poleti 1944. Zavezniki (poleg Sovjetske zveze še ZDA, Velika Britanija in Francija) pa so jo dokončno zavzeli proti koncu leta 1944. Na okupiranem ozemlju so zavezniki takoj po podpisu premirja vzpostavili svoje nadzorno telo – Zavezniško nadzorno komisijo, katero so sestavljali predstavniki »velike trojice«.⁴ Na čelu te komisije je bil na Madžarskem, podobno kot tudi v Romuniji, Bolgariji in še kje, sovjetski predstavnik, in sicer general Rdeče armade⁵, ki je imel v rokah vse niti odločanja, kljub občasnim protestom ostalih predstavnikov komisije.

In od tega trenutka dalje so oborožene sile Madžarske ter podobno tudi oborožene sile ostalih srednje- in vzhodnoevropskih držav prešle pod nadzor Sovjetske zveze in njenih oboroženih sil, ki je trajal vse do padca komunističnega režima.

3.1. MADŽARSKE OBOROŽENE SILE OD KONCA 2. SVETOVNE VOJNE DO PARIŠKE MIROVNE POGODBE (1944/45–1947)

Formiranje novih oboroženih sil Madžarske se je začelo v trenutku, ko so sovjetske armadne enote poleti leta 1944 zavzele in okupirale del Madžarske. Tako kot na vseh ostalih ozemljih, ki jih je okupirala Sovjetska zveza in njena Rdeča armada, so tudi na Madžarskem pričeli s transformacijo enot poražene vojske v zavezniške enote, ki so ob koncu vojne nastopile proti Nemčiji. Madžarski je bila, v skladu s premirjem z zaveznicami, dovoljena formacija 8 divizij, vendar je imela Madžarska v začetku leta 1945 le 2 diviziji sestavljeni iz pripadnikov partizanskih skupin, prostovoljcev ter bivših hortijevskih enot.⁶ Vse te enote so bile ob koncu druge svetovne vojne deloma uporabljene za osvobajanje madžarskega ozemlja.

⁴ Velika trojica – naziv, uporabljen za glavne tri zaveznice v času 2. svetovne vojne – Veliko Britanijo, Združene države Amerike in Sovjetsko Zvezo.

⁵ Rdeča armada je bila vojska Sovjetske zveze, ki se je po 2. svetovni vojni preimenovala v Sovjetsko armado.

⁶ Enote, ki so nastale na Madžarskem v času monarhistične državne ureditve, katere regent je bil Horthy.

Po koncu druge svetovne vojne in z dovoljenjem Zavezniške nadzorne komisije je madžarska vlada začela s hitro reorganizacijo obstoječih ter formiranjem novih enot oboroženih sil. Tako so bile najprej ustanovljene dve strelski ter inženirska divizija, ki so sodelovale predvsem pri obnovi in izgradnji ozemlja, vzporedno pa je potekalo tudi ustanavljanje obmejnih enot. Prav tako so v tem času nastali tudi glavni poveljevalni ter nadzorni organi, in sicer ministrstvo za obrambo, generalštab ter štab korpusov madžarske vojske.

Preko Zavezniške nadzorne komisije je Sovjetska zveza brez problemov dosegla, da je bila Madžarska do konca leta 1946 hitro demobilizirana, saj zaradi prisotnosti sovjetskih enot enote madžarske vojske niso bile več potrebne, še posebno, ker bi lahko pomenile grožnjo vzpostavitvi totalitarnega sistema. Tako kot v drugih državah pod nadzorom Sovjetske zveze se je tudi madžarska vojska razpustila do svoje gole osnove. Večina častnikov stare vojske je bilo odstranjenih zaradi prozahodnih ali protikomunističnih simpatij. Tako so pod vodstvom komunističnega režima Sovjetske zveze kmalu začele nastajati nove oborožene sile s povsem novim oficirskim zborom, katerega člani so bili ljudje s poudarkom na pripadnosti komunistični partiji, namesto na vojaškem znanju in izkušnjah (*Vojna enciklopedija*, 1978: 186–187).

3.2. MADŽARSKE OBOROŽENE SILE IN PARIŠKA MIROVNA POGODBA (1947)

3.2.1. PARIŠKA MIROVNA POGODBA

Desetega februarja 1947 so države protihitlerjevske koalicije podpisale mirovne pogodbe z nekdanjimi zaveznicami Hitlerjeve Nemčije: z Italijo, Romunijo, Bolgarijo, Finsko ter tudi z Madžarsko. Vsa besedila pogodb so bila že prej pripravljena s strani sveta ministrov za zunanje zadeve Sovjetske Zveze, Združenih držav Amerike, Velike Britanije ter Francije na Pariški mirovni konferenci, ki je potekala med 29. julijem in 15. oktobrom 1946. Mirovni konferenci v Parizu je nato sledil še ministrski posvet v New Yorku, ki je potekal od 4. novembra do 12. decembra 1946, kjer so besedila mirovnih pogodb dokončno popravili, dopolnili ter uskladili in temu je 10. februarja 1947 sledila Pariška mirovna pogodba. Vse

mirovne pogodbe podpisane tistega dne so stopile v veljavo 15. septembra 1947, ko so jih ratificirale vlade vseh držav podpisnic (*Mala splošna enciklopedija*, 1976: 28–29).

Struktura mirovnih pogodb z državami poraženkami je bila za vse države podobna in je vsebovala naslednje klavzule:

- ozemeljsko klavzulo, ki je državi podpisnici začrtala meje;
- politično klavzulo, ki je prepovedovala diskriminacijo tako glede manjšin kot tudi glede medsebojnih razlik državljanov samih ter zahtevala zagotovitev demokratičnih pravic in državljanskih svoboščin državljanom teh držav ne glede na raso, spol, jezik ter veroizpoved;
- vojaško klavzulo s katero so bile določene zgornje meje števila pripadnikov posameznih vej oboroženih sil ter količina letal;
- klavzulo o izročitvi in kaznovanju vojnih zločincev in okupatorjevih pomagačev ter
- odškodninsko klavzulo, s katero so bile postavljene višine odškodnin oškodovanim državam ter načini plačila (R. May; http://gi.grolier.com/wwii/wwii_15.html).

3.2.2. MADŽARSKA MIROVNA POGODBA

Madžarska mirovna pogodba je glede ozemeljske celovitosti Madžarske določila tako, da je mejne črte Madžarske s Češkoslovaško, Avstrijo ter Jugoslavijo premaknila na tiste, ki so veljale 1. januarja 1938. Madžarska je morala torej vrniti vsa ozemlja, ki jih je zasedla med drugo svetovno vojno, morala pa je vrniti tudi vse imetje državam članicam OZN, zaplenjeno v času druge svetovne vojne.

Omejitve števila pripadnikov madžarskih oboroženih sil:

- 65.000 pripadnikov oboroženih sil, pri čemer to vključuje kopensko vojsko, obmejne enote, rečno vojno floto ter protizračno obrambo;
- 5000 pripadnikov vojnega letalstva ter 90 letal, vendar od tega le 70 bojnih.

S to pogodbo je bilo tudi prepovedano izdelovanje ali kupovanje večjih količin vojaškega materiala, kot ga za svoj obstoj potrebujejo oborožene sile ter kupovanje ali proizvodnjo nemških ali japonskih tipov letal ter bombnikov z napravami za nošenje bomb.

Madžarski je bila določena tudi vojna odškodnina v višini 300,000.000 dolarjev, a je morala 200,000.000 plačati Sovjetski zvezi, ostalih 100,000.000 pa sta si morali po medsebojnem dogovoru razdeliti Češkoslovaška in Jugoslavija.

Pariška mirovna pogodba z Madžarsko je tudi potrdila namestitev oboroženih sil Sovjetske zveze na Madžarskem, in sicer z namenom, da zavarujejo in ščitijo oskrbovalne poti med Sovjetsko zvezo ter pripadniki njenih enot, stacioniranih na področju Avstrije (R. May; http://gi.grolier.com/wwii/wwii_15.html).

Posledica soočanja madžarske vlade s takšnimi odločitvami in omejitvami na vojaškem področju pa je bila povečanje števila pripadnikov policijskih sil, ki so tako konec leta 1947 štejele že skoraj 50.000 pripadnikov (*Vojna enciklopedija*, 1970: 187).

3.3. MADŽARSKE OBOROŽENE SILE V ČASU SOVJETSKIH NAČRTOV ZA NAPAD NA JUGOSLAVIJO (1948–1951)

Takoj po drugi svetovni vojni je tudi Madžarska občutila prizadevanja Sovjetske zveze, da bi obstoječi demokratični režim zamenjali s komunističnim. Mátyás Rákosi⁷ je hkrati s političnim bojem za prevzem oblasti Komunistične partije Madžarske vodil tudi oster vzporedni boj za prevzem oblasti nad madžarskimi oboroženimi silami. In sicer se je boj vodil tako, da je Rákosi zadrževal število vojske visoko pod nivojem, ki ji je bil določen in dovoljen s Pariško mirovno pogodbo. Namesto dovoljenih skoraj 70.000 pripadnikov celotnih oboroženih sil je sredi leta 1947 madžarska vojska štela le 12.000 pripadnikov.

V juniju 1948 se je zgodil mednarodni incident, ki je povzročil ponovno spreminjanje stanja v madžarskih oboroženih silah. 28. junija 1948 je bila, po političnem sporu s Sovjetsko zvezo, Jugoslavija izločena iz Kominforma.⁸ Spor Sovjetske zveze z Jugoslavijo je bil tudi razlog,

⁷ Mátyás Rákosi je bil židovski voditelj madžarskih beguncev v Moskvi (1940–1944), generalni sekretar Komunistične partije Madžarske (1944–1956) ter ministrski predsednik madžarske vlade (1947–1953) in velik privrženec Stalina.

⁸ Kominform ali informburo – informacijski biro komunističnih in delavskih partij, ustanovljen septembra 1947 z namenom izmenjavanja izkušenj ter po potrebi koordinacije delovanja partij na temelju skupnega soglasja.

zaradi katerega se je Stalin odločil napasti in uničiti Jugoslavijo. V skladu s to odločitvijo so se poleti 1948, s pomočjo Sovjetske zveze in pod njenim nadzorom, začele vojske vzhodnoevropskih držav preoblikovati in na novo oblikovati. Namen tega preoblikovanja je bilo vključevanje teh vojska v Stalinove načrte za napad na Jugoslavijo.

Pred poletjem leta 1948 ni vojska v življenju na Madžarskem igrala nobene pomembne vloge. Predstavljala je institucijo, ki bi jo lahko kakršen koli, pa naj bo to zunanji ali notranji, državni sovražnik z lahkoto onemogočil in ji preprečil posredovanje. Poletni dogodki povezani s sovjetskim načrtom za napad na Jugoslavijo pa so tudi na Madžarskem povzročili velike spremembe v vojski.

3.3.1. REFORME V OBOROŽENIH SILAH

Prva večja sprememba se je dogodila 29. septembra 1948, ob praznovanju stoletnice bitke pri Pakozdu v času buržoazne revolucije leta 1848. Tega dne je bil glavni govornik na proslavi Mihály Farkas⁹, katerega govor je nakazal velike spremembe v madžarski vojski. Tega dne se je vojska uradno preimenovala iz nacionalne armade v ljudsko armado in nakazala pot spreminjanja od »okostenele institucije v moderno oboroženo silo«.

Uvedene ali vsaj napovedane so bile naslednje spremembe:

- uvajanje sovjetskih svetovalcev,
- reorganizacija vrhovnega poveljstva,
- vpeljava sovjetskega sistema političnih oficirjev,
- utrditev partijske hierarhije ter ustanovitev partijskih celic v vojski,
- obnova oborožitve s sovjetsko opremo in orožjem,
- vpeljava sovjetskih navodil in pravilnikov,
- razširitev in večja intenzivnost programov za izobraževanje častnikov,
- povečanje celotne moči vojske,
- spremembe v oficirskem kadru,
- preusmeritev madžarske proizvodnje v sistem vojaško industrijskega kompleksa in

⁹ V času Rákosijske vlade je bil obrambni minister in tudi velik privrženec Stalina.

- vključitev nove Ljudske armade v sovjetske vojaške operativne plane proti Jugoslaviji (Király, 1995:287–293).

S tem se je v madžarski vojski in tudi v vojskah ostalih evropskih socialističnih držav pričela sovjetizacija. Že novembra 1948 so v Madžarsko ljudsko armado prispeli prvi sovjetski svetovalci – skupina sestavljena iz enega generalmajorja in osmih generalštabnih polkovnikov in kmalu se je izkazalo, da so prišli z namenom, da izpolnijo le dve nalogi:

- reorganizirati vrhovno poveljstvo vojske po principu poveljevanja v sovjetski armadi ter
- razširiti sistem izobraževanja častnikov.

V skladu s temi nalogami je minister za obrambo kmalu postal ne samo politični voditelj ministrstva za obrambo, temveč tudi vrhovni poveljnik oboroženih sil, ustvarjena pa je bila tudi funkcija prvega namestnika ministra za obrambo, ki je bil tudi na čelu Glavnega oddelka za politične zadeve. Temu je sledila tudi razširitev in preobrazba oddelka za izobrazbo, urjenje in šport na ministrstvu za obrambo v visoko poveljstvo pehote. Vendar pa je bilo to ime zavajajoče, saj je v resnici delovalo kot vrhovno poveljstvo kopenskih oboroženih sil. Poleg tega pa bi vse te nove organizacijske strukture predstavljale poveljstva operativnih enot v primeru mobilizacije madžarske vojske v času vojne, ki se je pripravljala.

Razvila se je profesionalna vojaška linija poveljevanja, ki pa je bila kar trojno nadzorovana: na osnovi sistema sovjetskih opazovalcev, na osnovi sistema političnih komisarjev ter z mrežo enot tajne policije, ki je bila direktno odgovorna Centralnemu komiteju komunistične partije. To pomeni, da je imelo vsako višje poveljstvo (poveljstvo divizije ali korpusa) tudi svojo enoto tajne policije, ki je vršila nadzor in je lahko v vsakem trenutku vsakogar aretirala. Razširil se je tudi sistem izobraževanja častnikov in veliko mladih kadrov je bilo poslanih na vojaške akademije v Sovjetsko zvezo. In pod takšnimi pogoji in nadzorom se je jeseni 1948 pričela hitra rast in razvoj oboroženih sil Madžarske (Király, 1984: 4–10).

3.3.2. STRUKTURA OBOROŽENIH SIL

Septembra 1948 je Madžarska nacionalna armada štela 2 strelski diviziji, 1 inženirsko divizijo ter nikakršnih omembe vrednih oklepnih enot ali letalskih sil. Reorganizaciji vrhovnega

poveljstva pa je sledil hiter razvoj in napredek v Madžarski ljudski armadi. Tako je imela do poletja 1950 Madžarska ljudska armada v svoji sestavi naslednje formacije: 9 pehotnih divizij, 2 oklepno mehanizirani diviziji, 4 artilerijske brigade, 9 protiletalskih divizionov, 3 inženirske brigade, 1 bataljon za radiološko, kemično in biološko obrambo (RKBO), 1 oklepno izvidniško brigado, 1 polk za zveze, 1 zaledno brigado ter 3 težke oklepne polke. Celotna moč Madžarske ljudske armade je takrat znašala do 250.000 pripadnikov, kar je bilo že približno 3,5-krat več kakor je dovoljevala vojaška klavzula zapisana v Pariški mirovni pogodbi iz leta 1947.

Kot dodatek Madžarski ljudski armadi je bila ustanovljena tudi obmejna straža pod nadzorom tajne policije. Razdeljena je bila na 11 poveljstev, ki pa se niso pokrivala z armadnimi poveljstvi. Vsako od teh poveljstev je imelo 3–4 mobilne bataljone. Obmejna straža je bila v miru ločena od vojske, v primeru vojaških spopadov pa je obmejna straža padla pod vojaško poveljstvo in je predstavljala obmejne obrambne sile.

Tudi vojno letalstvo je krepko presegalo številke dovoljene s Pariško mirovno pogodbo in je bilo sestavljeno iz: 1 divizije lovcev (sestavljena je bila iz 3 letalskih polkov; vsak polk je imel v svoji sestavi 2 skupini, ki sta imeli vsaka po 3 eskadrilje s po 20 lovci; polk je torej štel 120 letal), 6 samostojnih eskadrilj povezanih v eno skupino 120 letal, 1 letalski polk s 50 letali ter 1 eskadriljo bombnikov s 37 bombniki. Prava moč bojnega letalstva je štela približno 500 letal.

Poleg tega je k Madžarski ljudski armadi sodila še Donavska flota z dvema divizionoma. Tudi Organ za državno varnost¹⁰ je imel v svoji sestavi več mobilnih polkov pehote in oklepnih bataljonov. Poleg tega pa je bila v njegovi sestavi še posebna tajna policija ter formacije paznikov v zaporih. Vse te enote bi v primeru oboroženih spopadov bile na razpolago madžarskemu vojaškemu vodstvu.

V tem času so v madžarsko vojsko prihajale velike količine sovjetske vojaške opreme in orožja – najmodernejši modeli lahkega orožja ter srednjih tankov in artilerije. Ni pa Madžarska nikoli dobila nobenega modernega težkega orožja (težka artilerija, težki tanki, balistični izstrelki, težki bombniki ...) in takšna narava oborožitve je Madžarsko ljudsko

¹⁰ V nadaljnjem besedilu namesto Organ za državno varnost kar kratica ÁVH.

armado predstavljala zgolj kot nekakšno »žrtveno jagnje« v okviru moderne Sovjetske armade. Njena opremljenost je namreč dovoljevala le izvajanje nalog predhodnice in podobnih nalog, ni pa bila dovolj učinkovita, da bi lahko odigrala pomembno vlogo v moderni konvencionalni bitki. Tako je predvsem Sovjetska zveza dobila pomoč za izpeljavo svojih načrtov, vendar je hkrati zaščitila tudi sebe, v primeru, da bi se jim kakšna socialistična država hotela upreti (Király, 1984: 13–14).

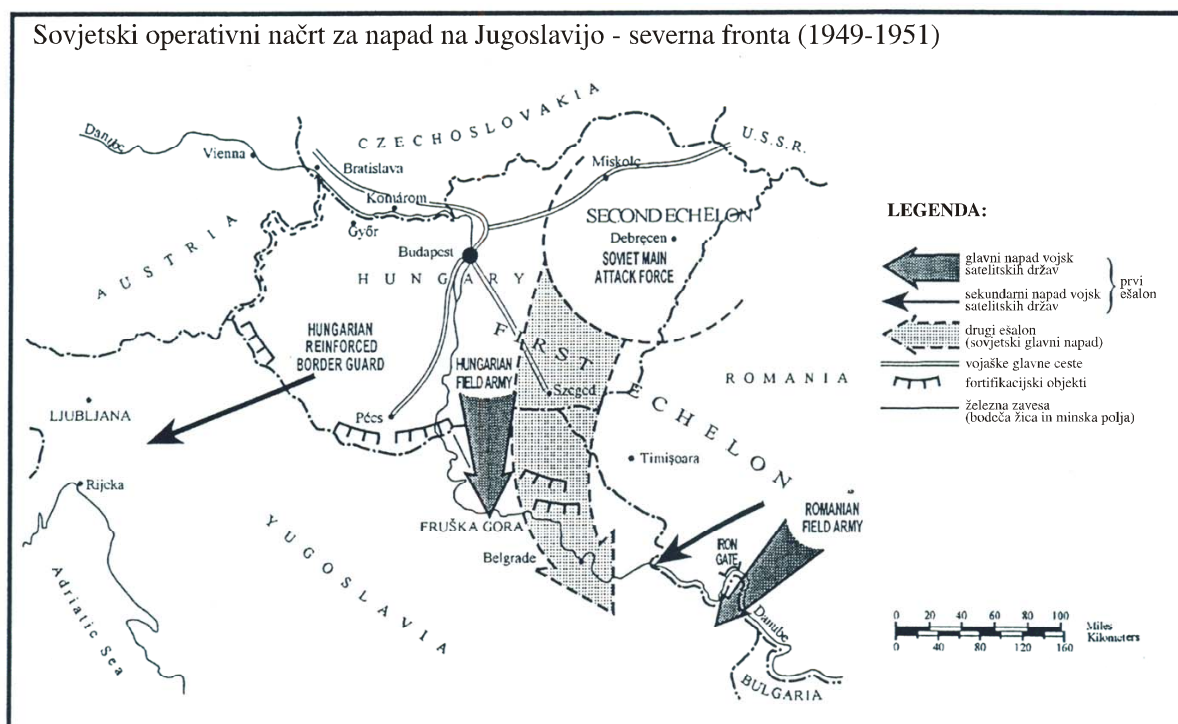
3.3.3. MADŽARSKE OBOROŽENE SILE IN SOVJETSKI NAČRT ZA NAPAD NA JUGOSLAVIJO

Takoj ko je bilo reorganizirano vrhovno poveljstvo, so se začele izvajati priprave in strateška načrtovanja glede sodelovanja Madžarske ljudske armade pri napadu Sovjetske zveze na Jugoslavijo. Severna fronta naj bi pokrivala Madžarsko, Transilvanijo in Banat in znotraj tega območja naj bi Madžarska ljudska armada, pod poveljstvom general polkovnika Farkasa, sodelovala na bojišču med Donavo in Tiso, z eno operativno armado s približno 300.000 možmi. Ta armada naj bi služila kot prvi ešalon udarnih sil in bi morala napasti po sredini med dvema velikima rekama – Donavo in Tiso – preko Subotice in Novega Sada. Tam naj bi prečkala Donavo in ustvarila veliko mostišče pri Fruški gori. To mostišče bi potem morala braniti in zadržati v svojih rokah, enotam sovjetske armade pa prepustiti okupacijo Beograda.

Madžarske enote naj bi po tem načrtu sodelovale tudi z romunskimi, in sicer naj bi njihov prvi ešalon povzročil luknje v Jugoslovanski obrambi, odločilni udarec pa naj bi pozneje sledil s strani sovjetskih mehaniziranih enot na severni fronti, ki bi se že prej premaknile preko Romunije in Podkrpatske Rusije na področje velike madžarske ravnine.

Vse je bilo pripravljeno za napad, ki bi se moral zgoditi na koncu leta 1950 ali spomladi leta 1951, vendar so mednarodni dogodki spremenili tok dogajanja. Julija 1950 je namreč izbruhnila korejska vojna, v katero so se vključile tudi ZDA. To je pomenilo, da se mora v spopad vključiti tudi Sovjetska zveza, če noče ZDA prepustiti možnost, da si priborijo strateško prednost glede delitve sveta. Tako je moral Stalin načrt za napad na Jugoslavijo ustaviti ter za nedoločen čas prestaviti in preusmeriti svoje enote v Azijo. Po Stalinovi smrti leta 1953 pa je bil načrt za napad na Jugoslavijo dokončno opuščen (Király, 1995: 290–293).

Slika št. 1: *Sovjetski načrt za napad na Jugoslavijo – severna fronta*

(Vir: Király, 1995: 366).

3.4. MADŽARSKE OBOROŽENE SILE PO OPUSTITVI NAČRTA ZA NAPAD NA JUGOSLAVIJO DO IZBRUHA REVOLUCIJE 1956

Po opustitvi načrta za napad na Jugoslavijo je močna Madžarska ljudska armada predstavljala potencialno veliko grožnjo Sovjetski zvezi in zato je bilo treba njeno moč nemudoma zmanjšati. Drugi razlog za zmanjševanje moči ljudskih armad vzhodnega bloka je bilo tudi dejstvo, da so se odnosi med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo po Stalinovi smrti začeli izboljševati in tako Jugoslavija za Sovjetsko zvezo ni bila več potencialni sovražnik in zato ni bilo več nobene potrebe po velikih armadah na tem delu Evrope.

3.4.1. REFORME V OBOROŽENIH SILAH

V Madžarski ljudski armadi so jeseni 1953 začeli izvajati ostre ukrepe in zmanjševati število pripadnikov. Tako je prišlo do izvajanja procesa demobilizacije, vzporedno s tem pa še do

čistk. V čistkah je bilo veliko častnikov aretiranih ter obdolženih sodelovanja s Titom. Do 15. decembra 1953 se je število pripadnikov Madžarske ljudske armade zmanjšalo za 150.000 mož. Nova reforma je sledila septembra 1954, ko se je število pripadnikov zmanjšalo še za 20.000, avgusta 1956 pa se je število pripadnikov zmanjšalo še za nadaljnjih 15.000 mož, med katerimi je bilo kar 4500 častnikov. To pomeni, da je oktobra 1956, ob izbruhu revolucije, Madžarska ljudska armada štela od 120.000 do 130.000 mož, krčenje njihovega števila pa se je še vedno nadaljevalo.

Septembra 1956 so zopet potekale reforme, ki pa so tokrat spreminjale tudi strukturo vojske. Nekatere enote so ukinjali, druge prerazporejali pod druga poveljstva in na novo organizirali in do 10. oktobra 1956 je bilo dokončno prestrukturiranih le približno 55 odstotkov Madžarske ljudske armade. To je eden od razlogov, da je ob izbruhu revolucije zavladal pravi kaos (Institute for the history of the 1956 Hungary Revolution; http://www.rev.hu/history_of_56/).

3.4.2. STRUKTURA OBOROŽENIH SIL PRED REVOLUCIJO

Pred izbruhom revolucije je bila Madžarska ljudska armada v naslednji sestavi: 2 pehotna korpusa (3. in 6.) sestavljena iz 3 pehotnih in 2 mehaniziranih divizij. V bojni pripravljenosti je bilo skupno 12 pehotnih, 5 mehaniziranih, 3 tankovski, 12 artilerijskih in 5 jurišnih polkov. Ločeno od tega pa je bila Madžarska ljudska armada sposobna mobilizirati še 2 pehotna (ki bi ju lahko sestavili iz ostanka 8. pehotne divizije), 1 mehanizirani, 1 tankovski, 1 artilerijski ter 1 jurišno tankovski polk. (Györkei in Horváth, 1999: 22–24).

Leta 1956, pred izbruhom revolucije, je bila Madžarska ljudska armada tako le še senca tistega, kar je bila v letih 1950/51, ko je bila vključena v načrte Sovjetske zveze. Brez vojnega načrta za napad na Jugoslavijo ni imela vojska za Sovjetsko zvezo nobenega pomena. Zanj je kvečjemu pomenila potencialno nevarnost in se je zato kmalu po opustitvi načrtov za napad na Jugoslavijo – pod nadzorom Sovjetske zveze – kmalu vrnila v stanje, v kakršnem je bila leta 1948 pred začetkom izvajanja reform.

4. MADŽARSKA IN VARŠAVSKI PAKT

4.1. VARŠAVSKI SPORAZUM

Štirinajstega maja 1955 je s podpisom vojaško-političnega Sporazuma o prijateljstvu, sodelovanju in vzajemni pomoči s strani Sovjetske zveze in preostalih sedmih vzhodnoevropskih držav – Albanije, Bolgarije, Romunije, Madžarske, Demokratične republike Nemčije, Češkoslovaške in Poljske – nastal t. i. Varšavski sporazum oz. Varšavski pakt. Sporazum je stopil v veljavo 4. junija 1955, ko so države podpisnice predale ratifikacije sporazuma poljski vladi.

Sporazum je nastal zaradi posledic Pariške mirovne pogodbe, ki je omogočila novo vojaško združevanje v obliki »zahodnoevropske unije« skupaj s ponovno militarizirano Zvezno republiko Nemčijo, ki so jo leta 1949 vključili v severnoatlantski sporazum oz. zvezo Nato. S tem se je povečala grožnja Sovjetski zvezi in ostalim vzhodnoevropskim državam, ki so se odločile, da v skladu z načeli in principi Ustanovne listine Organizacije združenih narodov¹¹ sklenejo sporazum o prijateljstvu, sodelovanju in vzajemni pomoči. S podpisom tega sporazuma naj bi se poglobilo prijateljstvo, sodelovanje in vzajemna pomoč v skladu z načeli spoštovanja neodvisnosti in suverenosti držav ter principi nevmešavanja v njihove notranje zadeve. Podpisnice sporazuma so se zavezale, da bodo morebitne mednarodne konflikte v skladu z ustanovno listino OZN reševale po mirni poti brez groženj in uporabe sile, tako da ne bodo ogrožale mednarodnega miru in stabilnosti v svetu.

Podpisnice so se obvezale, da se bodo o vsakem pomembnem mednarodnem vprašanju, ki se nanaša na skupne interese, med seboj posvetovale. Na podlagi 51. člena ustanovne listine OZN¹² so se tudi obvezale, da napad na eno od držav članic pomeni tudi napad na vse ostale članice, kar pomeni, da se morajo vse odzvati s potrebno pomočjo, tudi z oboroženimi silami. Države podpisnice so se obvezale ustanoviti tudi skupno poveljstvo oboroženih sil. Že s tem, da je bil poveljnik skupnega poveljstva oboroženih sil visoki častnik Sovjetske armade, je Sovjetska zveza nakazala, kakšno pozicijo namerava zavzeti v Varšavskem paktu. Tudi sedež

¹¹ V nadaljevanju namesto Ustanovna listina Organizacije združenih narodov UL OZN.

¹² 51. člen UL OZN govori o tem, da ima vsaka država pravico do individualne ali kolektivne samoobrambe. Tudi zveza Nato ima ta člen naveden v Severnoatlantskem sporazumu.

vrhovnega poveljstva združenih oboroženih sil Varšavskega pakta je bil v Moskvi, njegov prvi poveljnik pa je bil sovjetski maršal Konjev. Ostali člani združenega poveljstva pa so bili ali obrambni ministri držav članic ali pa visoki vojaški funkcionarji. Iz sedeža v Moskvi so bile potem usmerjane združene oborožene sile, vključno s sovjetskimi enotami, ki so bile po pogodbi nameščene na ozemljih nekaterih članic Varšavskega pakta.

Države podpisnice so se tudi obvezale, da ne bodo sodelovale v nobenih koalicijah ali zavezništvih ter da ne bodo podpisovale nobenih sporazumov, ki bi bili v nasprotju z Varšavskim sporazumom. Delovale bodo v duhu prijateljstva in sodelovanja, s ciljem pospeševanja razvoja in krepitve medsebojnih ekonomskih in kulturnih vezi na podlagi vzajemnega spoštovanja neodvisnosti in suverenosti ter nevmešavanja v notranje zadeve posameznih držav (Modern History Sourcebook: The Warsaw Pact, 1956; <http://www.fordham.edu/halsall/mod/1955warsawpact.html>).

4.2. VLOGA SOVJETSKE ZVEZE

Varšavski pakt je bil v resnici politično in vojaško zavezništvo Sovjetske zveze in vzhodnoevropskih držav, ki pa je v samem začetku obstoja funkcioniral kot del ministrstva za obrambo Sovjetske zveze in je najprej celo služil kot eden od primarnih sovjetskih mehanizmov za ohranjanje vzhodnoevropskih zaveznikov pod politično in vojaško kontrolo. Sovjetska zveza je Varšavski pakt izrabila za to, da je pod krinko kolektivnih odločitev v resnici lahko nadzorovala in izvajala intervencije v notranje zadeve svojih satelitov. Hkrati pa je uporabila Varšavski pakt tudi za razvoj vzhodnoevropskih armad po svojih kriterijih in za njihovo vključitev v svojo vojaško in varnostno politiko. Sovjetska zveza je namreč že med leti 1948/49 povezala vzhodnoevropske države v zavezništva, ki so služila njenim varnostnim interesom. Do leta 1949 je sklenila dvajsetletne bilateralne pogodbe o prijateljstvu, sodelovanju in vzajemni pomoči z Bolgarijo, Češkoslovaško, Nemčijo, Madžarsko in Romunijo, kar ji je omogočalo ohranjanje vojske na področju teh držav ter nadaljnji nadzor nad njimi. Sporazum podpisan 14. maja 1955 je bil v bistvu identičen že obstoječim bilateralnim sporazumom in je bil tako samo nekakšna njihova nadgradnja (Appendix C: The Warsaw pact - Soviet Union; http://memory.loc.gov/frd/cs/soviet_union/su_appnc.html).

5. SOVJETSKE OBOROŽENE SILE NA MADŽARSKEM

Enote sovjetskih oboroženih sil so bile na ozemlju Madžarske nameščene že od konca druge svetovne vojne, ko so ob koncu leta 1944 enote Rdeče armade okupirale Madžarsko, kar je omogočil sporazum med zavezniki. Po podpisu premirja med zavezniki in Madžarsko so enote Rdeče armade ostale na ozemlju Madžarske in pomagale pri vzpostavljanju novih enot madžarske vojske, ki bi se na koncu druge svetovne vojne, ob napadu na Hitlerjevo Nemčijo, borile na strani zaveznikov. V tem času so enote Rdeče armade torej imele status okupatorske sile na določenem ozemlju.

5.1. ENOTE SOVJETSKE ZVEZE NA MADŽARSKEM IN PARIŠKA MIROVNA POGODBA

Koncu druge svetovne vojne je februarja 1947 sledil podpis Pariške mirovne pogodbe med zaveznici ter državami poraženkami. V tej pogodbi so bile zapisane poleg že omenjenih tudi vojaške omejitve, ki so državam poraženkam postavile meje glede velikosti in števila oboroženih sil. Hkrati je Pariška mirovna pogodba na Madžarskem, ravno tako kot tudi v Romuniji, potrdila prisotnost enot sovjetske armade, katerih kompozicijo in količino je določila Sovjetska zveza kot zaledje sovjetskim silam, ki so okupirale Avstrijo, torej z nalogo zavarovati oskrbovalne poti in komunikacijo med enotami Sovjetske zveze na ozemlju Avstrije ter matično državo. Po tej pogodbi naj bi bile enote Sovjetske armade nameščene na ozemlju Madžarske vse do tedaj, dokler Avstrija ne bi dosegla popolne samostojnosti.

Tako so bile v ta namen na ozemlju Madžarske med leti 1947–1955 nameščene sprva 3, pozneje pa 4 divizije, ki so varovale pomembne cestne in železniške povezave za kontinuirano oskrbovanje enot sovjetske armade v sosednji Avstriji.

Najprej so bile na Madžarskem naslednje divizije:

- 17. mehanizirana divizija – njeno poveljstvo je bilo v Szombathelyu, medtem ko so bile enote v njeni sestavi v različnih garnizionih v Podonavju;

- zračna divizija – bila je v Veszpremu, sestavljena iz enot lovcev-bombnikov;
- dodatna divizija bombnikov – bila je v Debrecenu.

Vse tri divizije so sodile pod vrhovno poveljstvo Centralne armadne skupine, ki je bilo v Badnu v Avstriji.

Jeseni 1949 pa je Rákosi zaprosil Sovjetsko zvezo za dodatno okrepitev njenih enot na ozemlju Madžarske, saj so se mu zdele razmere v državi zelo nestabilne. Na nestabilnost razmer na Madžarskem je vplival predvsem zloglasen proces proti Lászlu Rajku¹³ ter zaostrovanje odnosov s sosednjo Jugoslavijo. Zaradi tega je Sovjetska zveza iz Romunije poslala na Madžarsko še 2. divizijo sovjetske armade. Poveljstvo te armade je bilo v Kecskemétu, njene enote pa so bile nameščene v Ceglédu, Szolnoku ter nekaterih ostalih mestih med Donavo in Tiso.

Slika št. 2: Poveljstva in razporeditev enot Sovjetske zveze na Madžarskem 1947–1955

(Vir: dopolnjen zemljevid na podlagi <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook>).

Na ozemlju Avstrije je imela Sovjetska zveza pred podpisom Avstrijske državne pogodbe nameščene 3 pehotne divizije in 1 divizijo za protizračno obrambo, ki so skupaj štejele od

¹³ László Rajk je bil minister za zunanje zadeve v Rákosijevi vladi. Zaradi notranjih sporov med komunisti je bil na razvpitem montiranem sojenju obtožen pripravljanja oborožene vstaje s pomočjo ameriških imperialistov in »Titove fašistične klike« ter leta 1949 obešen. Leta 1956, malo pred izbruhom revolucije, je bil rehabilitiran in še enkrat pokopan z vsemi državnimi častmi.

60.000 do 70.000 pripadnikov. Njen namen je bil izvajanje okupacijskih nalog na tisti okupacijski coni, ki je po sporazumu med zaveznicami pripadala Sovjetski zvezi (Györkey in Horváth, 1999: 4–7).

5.2. ENOTE SOVJETSKE ZVEZE NA MADŽARSKEM IN AVSTRIJSKA DRŽAVNA POGODBA TER VARŠAVSKI SPORAZUM

Petnajstega maja 1955 je bila podpisana Avstrijske državne pogodbe, s čemer naj bi se enote Sovjetske zveze umaknile iz Avstrije in tudi z ozemlja Madžarske, saj naj ne bi bilo nobene legitimne podlage in nobene potrebe več, da so na območju teh dveh držav. Z Madžarsko je Sovjetska zveza sicer že 18. februarja 1948 podpisala sporazum o prijateljstvu, ki je še dodatno potrjeval namestitve enot Sovjetske zveze na ozemlju Madžarske, a tudi ta sporazum je temeljil na tem, da so sovjetske enote tam skrbele za vzdrževanje komunikacijskih poti med sovjetskimi enotami nameščenimi v Avstriji in Sovjetsko zvezo.

Vendar pa se Sovjetska zveza z umikom enot iz Avstrije in Madžarske ni hotela sprijazniti, saj je potrebovala svoje enote na tem delu Evrope za nadaljnje vzdrževanje položaja *statusa quo* v Evropi. Zato je dan pred podpisom Avstrijske državne pogodbe (14. maja 1955) ustanovila Varšavski pakt, katerega podpisnica je bila tudi Madžarska. Varšavski pakt je sovjetskim enotam tako ponovno zagotovil in omogočil pravno podlago za nameščenost na ozemlju Madžarske.

Po podpisu Avstrijske državne pogodbe je morala Sovjetska zveza razpustiti Centralno armadno vojaško poveljstvo, ki je bilo v Badnu. Zato so se odločili, da bodo količino in strukturo sil, ki so se nahajale na ozemlju Avstrije, spremenili in preoblikovali v skladu s potrebami in določili Varšavskega pakta. Del enot so preselili na Madžarsko, kjer so septembra 1955 ustvarili specialen korpus sovjetske armade, del enot pa se je vrnilo v Sovjetsko zvezo. Za sedež poveljstva specialnega korpusa so si sovjetski generali izbrali Székesfehérvár, čeprav jim je madžarska vlada ponudila bolj ugodno mesto z letališčem in vojašnicami Budarös. Nastanitev sovjetske vojaške formacije je bila namreč določena in

izbrana glede na strateške potrebe po silah v primeru, če bi napadel »zahod« ali Jugoslavija, torej če bi prišlo do spopadov na območju, kjer se je tisti čas razprostirala »železna zavesa«. V tem primeru bi specialni korpus predstavljal prvi ešalon, medtem ko bi tankovske enote, ki so bile nameščene na ozemlju Sovjetske zveze na vojaškem področju Karpatov ali Baltika, izvajale zaključne faze načrtov (Györkey in Horváth, 1999: 5–8).

Ena od nalog korpusa je bila zaprtje in obramba avstrijske državne meje v sodelovanju z madžarskimi enotami ob umiku vojske Sovjetske zveze iz Avstrije ter varovanje pomembnih komunikacijskih linij. Drugače pa specialni korpus ni imel določenih nobenih specifičnih enot. Naloga specialnega korpusa je bila tudi pomoč Madžarski ljudski armadi pri vzpostavljanju javnega miru in reda v primeru neredov. Ena izmed nalog pa je bila nadzor avstrijske meje ter zbiranje obveščevalnih podatkov skupaj z enotami Madžarske ljudske armade. Specialni korpus je bil pod poveljstvom sovjetskega obrambnega ministrstva, bolj kot same naloge korpusa pa je bila zanimiva njegova struktura, saj je bila zelo nenavadna in specifična. Pod njegovo poveljstvo so spadale zelo raznolike enote.

Tabela št. 1: *Enote Sovjetske zveze, ki so spadale pod poveljstvo specialnega korpusa*

Enote	Poveljstvo
17. mehanizirana obrambna divizija	Szombathely
2. mehanizirana obrambna divizija	Kecskemét
195. letalska divizija lovcev	Pápa
177. letalska divizija bombnikov	Debrecen

(Vir: Malashenko, 1999: 291).

Te divizije so bile sestavljene iz polka za pontonske mostove, protizračne obrambe, artilerijske enote ter formacije in institucije za logistično podporo delovanja korpusa. Enote so bile nastanjene v krajih: Győr, Körmend, Szombathely, Pápa, Székesfehérvár, Kecskemét, Szolnok, Cegléd, Debrecen in nekaterih ostalih krajih, vendar pa nikoli ni bilo nobenih enot nameščenih v madžarskem glavnem mestu Budimpešti. Tam so bili le vojaško poveljstvo, politični oddelki specialnih enot ter vodstvo vojaških bolnišnic in vojaških trgovin. Pod

poveljstvo korpusa so spadale tudi posebne službe kot so letalska služba in logistična služba, ki so skrbele za oskrbo sovjetskih enot nameščenih na ozemlju Madžarske (Malashenko, 1999: 212).

Slika št. 3: *Enote Sovjetske zveze na Madžarskem po podpisu Avstrijske državne pogodbe*

Vir: dopolnjen zemljevid na podlagi <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook>).

6. VZROKI IN POVOD ZA IZBRUH REVOLUCIJE

Kot skoraj vsaka revolucija, je imela tudi revolucija na Madžarskem vzroke za svoj izbruh v nezadovoljstvu državljanov z obstoječimi razmerami v državi. Poleg nezadovoljstva državljanov pa so bili eden izmed pomembnih vzrokov tudi dogodki na Poljskem poleti in jeseni 1956. Le-ti so namreč vzpodbudili tudi Madžare, da so stopili skupaj in z demonstracijami ter študentskimi zahtevami izrazili nezadovoljstvo s tedanjim vodstvom države ter tudi življenjskimi razmerami v državi.

6.1. NEZADOVOLJSTVO DRŽAVLJANOV Z OBSTOJEČO POLITIKO

Madžarske izkušnje s komunizmom in sovjetizacijo so bile v primerjavi z ostalimi vzhodnoevropskimi državami izredno težke. Konec 40. in v začetku 50. let so se na Madžarskem pod vodstvom Rákossija izvajale ene najbolj krvavih čistk med komunisti v vzhodni Evropi. Pod vodstvom Rákossija, ki je bil goreči zagovornik Stalina in njegove politike in ki se je nekaj let »kalil« v Moskvi, je bilo v delovna taborišča odpeljanih veliko število pripadnikov srednjega razreda in intelektualcev. Vendar so ravno tako trpeli tudi delavci in kmetje, saj je bil njegov petletni načrt gospodarskega razvoja bolj neuspešen kot uspešen. Načrt se je v glavnem opiral na surovinsko bazo Sovjetske zveze ter drugih vzhodnoevropskih držav in kmalu so se pokazale negativne posledice takšnega administrativno centralističnega sistema:

- nerealna in preobsežna administracija,
- prisilna kolektivizacija kmetijstva,
- nizke odkupne cene pri obveznem državnem odkupu poljskih proizvodov,
- neupoštevanje zahtev delovnih ljudi ob naglem padcu življenjske ravni in
- kršitev leninskih norm partijskega življenja, zlasti pravice kritike pri zlorabi oblasti.

Na Madžarskem so komunisti dokončno prevzeli oblast leta 1948 in že v nekaj letih vladanja jim je uspelo pripeljati Madžarsko na rob ekonomskega zloma. Leta 1953 je bil realni prihodek delavcev kar za 20 odstotkov nižji kakor leta 1948, preden je komunistična stranka začela uvajati reforme (*Mala splošna enciklopedija*, 1975: 526).

Stalinova smrt leta 1953 je tudi v madžarsko politiko vnesla nekaj sproščenosti. Novo vodstvo v Moskvi, pod taktirko Hruščova, se je ustrašilo Rákosijsve brutalnosti in neuspešne politike, saj so se zavedali, da lahko to kmalu pripelje do revolucije, zato je Hruščov, ker je hotel mir in stabilnost v vzhodni Evropi, julija 1953 prisilil Rákosija, da je odstopil s položaja ministrskega predsednika, na njegovo mesto pa je postavil veliko bolj liberalnega in tudi med ljudstvom bolj priljubljenega Imra Nagyja. Nagy je že v svojem prvem nagovoru skupščine šokiral in presenetil vse navzoče, saj je ostro obsodil neuspešnost petletnega gospodarskega načrta ter politične in ostale vzvode, ki jih je za vodenje svoje politike uporabljal Rákosi. Obljubil je tudi, da bo izboljšal življenjski standard državljanov in tega se je potem med svojim vladanjem tudi držal. Tako je v državno politiko uvedel povsem svoj gospodarski načrt imenovan »Nova smer«, s katerim naj bi se izboljšale delovne razmere ter povišal življenjski standard; to je bil nedvomno liberalnejši način vodenja državne politike. Vendar pa ga je aprila 1955 vodstvo iz Moskve prav zaradi liberalizacije vlade zamenjalo in izločilo iz Komunistične partije. Na mesto ministrskega predsednika je Moskva zopet postavila Rákosija (Streider, 2001: 1-4; <http://www.umich.edu/~historyj/papers/fall2001/streicker3.html>).

Vendar pa je politični položaj na Madžarskem kmalu postal povsem zmedena. Po XX. kongresu KP SZ v začetku leta 1956 je Hruščov namreč začel s procesom desatlinizacije, s katerim je hotel utrditi svojo oblast ter izboljšati odnose med Sovjetsko zvezo in ostalimi državami vzhodne Evrope. Na Madžarskem je bil na eni strani na oblasti Rákosi, ki je nameraval nadaljevati svojo politiko v slogu Stalinove politike, na drugi pa so bile tu posledice Nagyjeve politike in njegovega uvajanja reform. Ozračje na Madžarskem je bilo torej iz dneva v dan bolj napeto in julija 1956 je bil plenum CK KP¹⁴ Sovjetske zveze zopet prisiljen poseči v madžarsko politiko. Tokrat so znova odstavili Rákosija in ga zamenjali z njegovim partijskim kolegom Ernő Gerő, ki pa med ljudstvom ravno tako ni bil najbolj priljubljen. Ta poteza se ni izkazala za najbolj prefinjeno, saj z njo niso pogasili nezadovoljstva, temveč so ga le še povečali. Stanje v državi se je samo še poslabšalo, pri vsem tem pa se je krepila predvsem komunistična opozicija (Streider, 2001: 1–4; <http://www.umich.edu/~historyj/papers/fall2001/streicker3.html>).

¹⁴ Plenum centralnega komiteja Komunistične partije.

Pomemben je bil tudi razvoj in delovanje Petöfijevega kroga¹⁵, ki se je prvič zbral kmalu po XX. kongresu KP SZ in je razpravljal o odločitvah kongresa, ki so se navezovale tudi na Madžarsko. Od takrat naprej je nenehno organiziral sestanke in javne razprave na temo žgočih vprašanj, ki so pestila madžarski narod: javne razprave o ekonomskih problemih, zgodovini in ideologiji, o socialnih problemih ...

Krog je kmalu začel povzročati probleme obstoječi politiki, zato ga je Rákosijeva vlada hotela odstraniti. Vendar precej neuspešno, saj so kmalu začeli nastajati podobni intelektualni krogi, ki so razpravljali o podobnih stvareh, tudi po drugih mestih v državi – te razprave so ponavadi organizirale univerze ali študentska združenja. Tudi sredstva javnega komuniciranja (tisk in radio) so se počasi začela osvobajati izpod kontrole Centralnega komiteja. Tako so se nezadovoljni ljudje začeli postopoma povezovati v veliko maso, ki je tedanji madžarski režim na neki točki ni bil več sposoben nadzorovati (Litván: 1996: 39–41).

6.2. REVOLUCIJA NA POLJSKEM

Tudi na Poljskem so se po XX. kongresu KP SZ pojavili notranji problemi in zaostrovanje odnosov v družbi. Proces destalinizacije je junija 1956 privedel do vstaje delavcev v tovarni v industrijskem mestu Poznan. Kljub temu, da so se demonstracije končale brez posegov Sovjetske zveze, pa so se nemiri razširili tudi po ostalih mestih drugod po državi. Demonstranti so povsod poleg socialnih zahtev postavljali tudi politične, predvsem demokratizacijo in obračun s stalinizmom. Prišlo je do nekaj spopadov demonstrantov s policijo in vojsko, ki pa niso prerasli v večji oboroženi spopad.

V začetku oktobra 1956 je v komunistično partijo Poljske znova lahko vstopil Wladislaw Gomulka.¹⁶ 19. oktobra 1956 je imela komunistična partija konferenco, na kateri so jasno pokazali, da bodo na mesto predsednika poljske komunistične partije postavili Gomulko. Pri tem se je Sovjetska zveza zbala, da bo Gomulka, ki je bil v zelo dobrih in tesnih odnosih z Josipom Brozom Titom, uvedel liberalne spremembe na Poljskem. Z namenom, da bi Poljake

¹⁵ Prvo srečanje Petöfiškega kroga je bilo marca 1956 in ni bilo nič kaj drugega kot ponovno srečanje aktivistov bivše Lige Madžarskih univerzitetnih študentov ter Narodnega društva Ljudska akademija.

¹⁶ Gomulka je bil v času Stalinovega režima, zaradi preveč liberalističnih nazorov, izključen iz Komunistične partije Poljske.

prestrašili in prisilili v neizvolitev Gomulke, je Hruščov izdal ukaz enotam sovjetske armade, naj se začnejo premikati proti Varšavi. To je bila taktika zastraševanja nasprotnika, saj so v Moskvi upali, da se bodo poljski politiki prestrašili. Sovjetsko politično vodstvo je tudi namignilo poljski komunistični partiji, da bodo njene enote zavarovale vse najpomembnejše cilje v državi. Vendar se takratno vodstvo poljske komunistične partije ni pustilo prestrašiti in je Gomulko kljub vsemu izvolilo na mesto predsednika poljske komunistične partije. Hkrati s tem so se sovjetske enote masovno premikale proti poljski državni meji, pred poljsko obalo so se zasidrale sovjetske vojne ladje in iz Legnice¹⁷ sta se proti Varšavi začeli premikati dve oklepni diviziji.

Položaj je bil do skrajnosti napet, vendar se poljski politiki niso pustili zmesti, temveč so dali jasno vedeti, da se bo poljska armada branila, če jih bo napadla Sovjetska zveza. Zaradi takšnega položaja na Poljskem so se sovjetske oblasti 22. oktobra 1956 umaknile in odpoklicale svoje enote s poljskih meja ter bojne ladje pred poljsko obalo. Vendar pa je moral Gomulka v zameno za to sovjetskim voditeljem v Moskvi zagotoviti, da se Poljska ne bo poizkušala otresti nadvlade Sovjetske zveze ter da bo še naprej razvijala komunizem in ostala ena od pripadnic držav vzhodnega bloka (S. Streicker, 2001: 1–4; <http://www.umich.edu/~historyj/papers/fall2001/streicker3.html>).

6.3. DEMONSTRACIJE NA MADŽARSKEM

6.3.1. DAN PRED DEMONSTRACIJAMI – 22. OKTOBER 1956

Razvoj dogodkov na Poljskem je imel takojšen vpliv na razvoj dogodkov na Madžarskem. Že 22. oktobra 1956 so Madžarsko dosegle novice, da se je na Poljskem zamenjalo vodstvo komunistične partije in da je na mesto vodilnega stopil Gomulka, ki je imel podobne nazore kot Imre Nagy. Ravno tako se je razvedelo, da mu je uspelo s Sovjetsko zvezo skleniti kompromis in preprečiti vojaške posege. In vse to je vplivalo, da so se že 22. oktobra na Madžarskem začela posamezna zborovanja študentov. Eno takšnih srečanj v Budimpešti je bilo tudi srečanje študentov Tehniške univerze, ki se je končalo šele pozno ponoči z listo 16 zahtev, med katerimi je bila na prvem mestu zahteva po umiku enot Sovjetske zveze. Sledile

¹⁷ V Legnici na Poljskem je bilo nameščeno eno od poveljstev sil Varšavskega pakta.

pa so ji zahteve po novem partijskem vodstvu, po rekonstrukciji vlade pod vodstvom Imreja Nagyja, po javnih sodiščih za politične zločine, po splošnih volitvah, po ponovni oceni odnosov med Madžarsko in Sovjetsko zvezo ter Madžarsko in Jugoslavijo, po postavitvi madžarske ekonomije na povsem nove temelje, po izpustitvi po krivem obsojenih političnih zapornikov, po svobodi izražanja, po ponovni ustanovitvi političnih strank, po spremembi delavnih pogojev in norm za delavce in kmete ... (Mabry: The Students' Sixteen Points; <http://historicaltextarchive.com/students.htm>).

Tega dne so študentje tudi izvedeli, da Zveza pisateljev poziva ljudi, naj naslednji dan v znak solidarnosti s poljskim ljudstvom položijo vence na spomenik generala Jozsefa Bema¹⁸ in tako so se tudi oni odločili, da bodo 23. oktobra izvedli tihe demonstracije v znak solidarnosti s Poljaki ter z namenom, da podajo svoje zahteve.

6.3.2. DEMONSTRACIJE – 23. OKTOBER 1956

Demonstracije so se začele 23. oktobra 1956. Ob desetih zjutraj je bilo na radiu objavljeno, da bodo ob pol treh popoldne univerzitetni študentje izvedli tihi pohod pred poljsko ambasado, da bi s tem pokazali solidarnost s Poljaki v zvezi z dogodki na Poljskem. Kot zborna mesto je bil določen sedež Zveze pisateljev, vendar pa razen zbornega mesta študentje niso imeli nobenega jasnega načrta za nadaljnje početje. Partijsko vodstvo je najprej prepovedalo demonstracije – zaradi ohranjanja javnega reda in varnosti. Pozneje so se premislili in jih dovolili, vendar so jih na koncu zopet prepovedali. Vendar so bili študentje v svojem početju odločni in se niso kaj dosti ozirali na neodločnost partijskega vodstva ter so demonstracije kljub vsemu izvedli.

Tako so se zgodaj popoldne začeli pohodi iz različnih smeri: prvi izpred Fakultete za umetnost in Petöfijevega spomenika ter drugi izpred Tehniške fakultete. Število demonstrantov se je hitro povečevalo, saj so se jim ob koncu dela v tovarni pridružili še delavci ter mnogi drugi prebivalci Budimpešte, eni predvsem iz radovednosti, drugi pa zato, ker so v celoti podpirali zahteve študentov in njihove cilje. Na koncu se je pri spomeniku generala Bema zbralo na tisoče ljudi. V tem času je samo gibanje množice doseglo takšne

¹⁸ Jozsef Bem je bil general poljske narodnosti, heroj Madžarske vojne za neodvisnost 1848–49.

razsežnosti, da jih je bilo težko nadzorovati in samo vprašanje časa je bilo, kdaj bo množica eksplodirala. Ker je bila na trgu generala Bema tudi vojašnica, so rekrutom prepovedali odpirati okna, vendar so le-ti splezali na streho in dvignili madžarsko zastavo v znak podpore. Takrat so se zastave pojavile tudi na cesti. Te zastave so imele izrezane simbole, ki so jih Madžarom vsilile sovjetske oblasti, kar je nakazovalo na eno od zahtev in tudi vzkliki in gesla množic so postajali vedno bolj radikalni, vendar pa so demonstracije še vedno potekale mirno (The 1956 Hungarian Revolution; <http://www.hungaria.org/1956/page3.html> in <http://www.hungaria.org/1956/page4.html>).

Govor Erna Geröja, prvega sekretarja KP po Radiu Kossuth ob osmih zvečer, je bil tisti, ki je podžgal situacijo ter hitro spremenil razpoloženje ljudi. Demonstracije je namreč označil kot nacionalistične in obdolžil demonstrante za največje sovražnike ljudstva. Povedal je tudi, da ne bo ugodeno nobeni od 16 študentskih zahtev ter da o njih ne bodo niti premišljevali. Hkrati je tudi zagrozil, da bodo vsi aretirani, če se takoj ne razidejo. Geröjev govor je ljudi le še bolj utrdil v prepričanju, da je to, kar delajo, prav in zato se je več tisočglava množica iz Bemovega trga razdelila na manjše skupine, ki so se odpravile vsaka na svojo lokacijo: skoraj 200.000 ljudi se je odpravilo pred stavbo madžarskega parlamenta, z zahtevo po govoru Imreja Nagyja, del ljudi se je namenil proti trgu, kjer je stal Stalinov spomenik, simbol osovraženega režima, ena skupina vstajnikov pa se je namenila pred stavbo madžarskega radia, z zahtevo po objavi študentskih zahtev (Hungary 1956, 40 years on; http://www.marxist.com/History/hungary1956_96.html).

6.3.3. NEODLOČNOST PARTIJSKEGA VODSTVA

V času razvoja teh dogodkov je bilo najožje državno vodstvo (takratni ministrski predsednik András Hegedüs, János Kádár in tudi Ernő Gerő) zunaj države, in sicer na razširjenem državnem obisku pri predsedniku Federativne ljudske republike Jugoslavije Josipu Brozu Titu, kjer so poskušali na novo urediti in vzpostaviti odnose z Jugoslavijo. Ko so se 23. oktobra zjutraj vrnili na Madžarsko, so bili hitro seznanjeni z nameni študentov in so sklicali sestanek politbiroja. Tam so uvideli, da je potrebno demonstracije na vsak način preprečiti in zaustaviti. V ta namen so bili pripravljeni uporabiti tudi silo, vendar pa so jim dali organi policije ter vojske kmalu vedeti, da pri tem ne bodo sodelovali, ker niti nimajo primernih

sredstev, ki bi omogočila pregon množice na miren način, z orožjem pa proti demonstrantom ne bodo nastopili. Tako je za pregon demonstrantov in vzpostavljanje miru ter varovanje strateško pomembnih objektov ostala le še tajna policija ÁVH, ki pa je bila pri ljudeh že tako osovražena in je le še vzpodbudila njihovo nelagodje in negativen odnos do dogodkov. Partijsko vodstvo se je zato odločilo, da bodo demonstracije dovolili, niso pa sprevideli, da demonstracije niso več le nemiri, ki bi se jih dalo zatreti samo s polovičnimi obljubami in ukrepi, temveč da zahtevajo drugačen, odločnejši pristop k reševanju problema.

Tudi Imre Nagy se je šele dan pred demonstracijami vrnil v Budimpešto in se že 23. oktobra zjutraj sestal s pomembnimi možmi partijske opozicije. Pogovarjali so se o demonstracijah, nad katerimi pa niso bili povsem navdušeni, predvsem ker so se bali reakcije oblasti. In v tem času so še vedno vsi mislili, da se bo dalo stanje množic umiriti z reformami. So pa uvideli, da bi to lahko pomenilo vrnitev Nagyja na oblast in so že razmišljali o kandidatih, ki bi lahko sodelovali v njegovi vladi.

Vendar pa so bila vsa razmišljanja tako madžarskega partijskega vodstva kot tudi Nagyja zapoznela, saj so demonstracije že razvile svojo dinamiko, katere zaustavitev ni bila več mogoča z orodji in ukrepi starega načina kriznega managementa, temveč bi bili za zaustavitev potrebni povsem drugačni prijemi (Litván, 1996: 54–59).

6.3.4. PRVI STRELI

Okoli devete ure zvečer je Imre Nagy na prošnjo partijskega vodstva res prišel v parlament in nagovoril ljudi. Vendar je njegov nagovor pomenil novo razočaranje za ljudi, še posebno, ko je množico nagovoril z besedo tovariši. V nagovoru je predlagal tudi notranja partijska dogovarjanja in razrešitev situacije, vse navzoče pa je prosil, naj se odpravijo domov. In res se je trg počasi spraznil in ljudje so odšli domov polni frustracij in jeze. Vladala je popolna razočaranost nad njegovim govorom ter nad tem, da je povsem pozabil na njihove zahteve.

Kmalu po Nagyjevem govoru je množica več tisoč ljudi na drugem koncu mesta podrla Stalinov spomenik, simbol osovraženega režima in sovjetske nadvlade nad Madžarsko.

Ob istem času se je povsem spremenila tudi situacija pred stavbo madžarskega radia. Množica je vse bolj pritiskala na stavbo in enote tajne policije ÁVH so se odločile, da bodo v primeru, da bodo ljudje hoteli zavzeti stavbo, tudi streljali. Stavba madžarskega radia je bila že od prejšnjega večera močnejše varovana, saj je poveljnik radijskih obrambnih enot že 22. oktobra zvečer, ko se je izvedelo, da bodo študentje želeli objaviti svoje zahteve po radiu, zahteval okrepitve. Zahtevo so mu oblasti odobrile.

Res je kmalu prišlo do prvih opozorilnih strelav iz radijske stavbe, v katerih je bilo ranjenih nekaj demonstrantov in tudi nekaj policijskih uslužbencev, ki so bili na strani demonstrantov. Vendar pa so bili tudi demonstranti že oboroženi. Le-ti so orožje dobili od vojakov Madžarske ljudske armade, ki so jim ga nekateri predali prostovoljno, spet drugi pa pod prisilo. Enote Madžarske ljudske armade so bile na prizorišče namreč poslane kot pomoč enotam tajne policije ÁVH, vendar so se prenekateri odločili, da ne bodo streljali na lastno ljudstvo in so tudi javno podprli demonstrante. Nekaj orožja so demonstranti dobili tudi od okrepitev, ki so prihajale pomagati braniti stavbo tajni policiji ÁVH ter tudi iz posameznih tovarn v Budimpešti, ki so orožje izdelovale. Tako se je 23. oktobra 1956 okoli desetih zvečer začel pravi oboroženi spopad med pripadniki tajne policije ÁVH na eni strani ter demonstranti, policijo in tudi vojsko na drugi strani. Med spopadom so demonstranti zasedli radijsko postajo in s tem se je začela oborožena vstaja madžarskega ljudstva (Litván, 1996: 54–59).

Že pred izbruhom spopadov v madžarskem glavnem mestu pa so se prva streljanja in spopadi med vstajniki in oblastjo pričela ponekod v provincah. V Debrecenu, kjer so na protestnem shodu proti stavbi deželnega ministrstva za notranje zadeve pripadniki tajne policije ÁVH streljali na protestnike, pri čemer so bili štirje protestniki ubiti, veliko pa je bilo ranjenih. In le zavoljo pomanjkanja časa novice o teh dogodkih niso prišle do vstajnikov v Budimpešti, sicer bi bile reakcije demonstrantov verjetno še hujše (Györkey in Horváth, 1999: 15–19).

7. PRVA SOVJETSKA VOJAŠKA INTERVENCIJA

7.1. POLITIČNO OZADJE INTERVENCIJE

Demonstracije študentov, katerim so se pridružili tudi delavci in pripadniki vseh socialnih slojev, so v Budimpešti in ostalih velikih mestih na Madžarskem pripeljale do pravih oboroženih spopadov med pripadniki tajne policije ÁVH ter vstajniki. Policija se je odločila, da proti vstajnikom ne bo nastopila z orožjem in s silo. Ravno tako se partijsko vodstvo ni moglo zanesti niti na pomoč vojske, katere lojalnost je postala problematična že na vojaških akademijah, kjer so kadeti solidarnostno stopili na stran študentov in se odločili, da jih bodo pri zahtevah podprli. Zgodilo se je tudi, da enote Madžarske ljudske armade, ki so bile s tanki poslane nad vstajnike, na posameznem prizorišču niso hotele streljati, ampak so se postavile na stran vstajnikov. Tako je bila oblast kmalu postavljena pred dejstvo, da sama ne more zaustaviti nemirov, v katere so prerasle demonstracije.

V času nemirov na cestah Budimpešte je ves dan potekal sestanek politbiroja v stavbi partijskega vodstva. Ernő Gerő je v Moskvo poklical takoj, ko so mirni protesti študentov prerasli v masovne demonstracije in je sovjetske voditelje prosil za pomoč pri vzpostavitvi javnega miru in reda. Poklical je tako Jurija Andropova¹⁹, sovjetskega ambasadorja, kot tudi samega predsednika Hruščova. Vendar pa Hruščov zaradi razvoja dogodkov na Poljskem še ni bil pripravljen na vojaško intervencijo na Madžarsko. Tudi pot, po kateri je Madžarska zaprosila za intervencijo, ni bila v skladu z določili Varšavskega sporazuma. Takšno zahtevo bi namreč morali podati v pisni obliki ministrski predsednik vlade hkrati z ministrom za obrambo in šele potem bi sovjetske sile, stacionirane na Madžarskem, lahko priskočile na pomoč. Vendar pa je bila pisna zahteva za pomoč sovjetskih enot poslana v Moskvo šele čez nekaj dni, ko je bila sploh napisana in podpisana. Sta pa v času demonstracij, 23. oktobra 1956, na Madžarsko prispela Anastas Mikojan²⁰ in Mihajil Suslov²¹, katerih naloga je bila poiskati rešitev iz krize. Potem sta s poročili – tako kot tudi Andropov – Moskvo seznanjala z razvojem dogodkov na Madžarskem. In na podlagi enega od teh poročil se je na koncu

¹⁹ Sovjetski politik, ki je bil od junija 1953 svetovalec na sovjetski ambasadi v Budimpešti, od julija 1954 do marca 1957 pa sovjetski ambasador na Madžarskem.

²⁰ Član predsedstva sovjetskega centralnega komiteja, podpredsednik ministrskega sveta Sovjetske zveze.

²¹ Sovjetski politik ter vodilni partijski ideolog. Od leta 1941 je bil član sovjetskega centralnega komiteja, od leta 1955 pa član predsedstva sovjetskega centralnega komiteja.

Hruščov odločil in ukazal premike ter dovolil vojaško posredovanje sovjetskih enot stacioniranih na Madžarskem za vzpostavitev javnega miru in reda.

7.2. NAČRT »VOLNA«

Že poleti 1956 je Sovjetska zveza izdelala načrt operacij specialnega korpusa za vzpostavljanje in vzdrževanje javnega reda. Takrat je bila namreč na obisku pri specialnem korpusu na Madžarskem skupina visokih častnikov sovjetske armade pod vodstvom generala Malinina²² in le-ti so ugotovili, da poveljniško osebje še ni pripravilo skrivnega načrta za primer velikih notranjih nemirov na Madžarskem, kar je bilo po nemški vstaji 1953 naročeno vsem poveljnikom vojaških sil v vzhodni Evropi.

Načrt »Volna« je bil uradno podpisan 20. julija 1956 in je predvideval uporabo 10.000 sovjetskih vojakov, ki jih je bilo moč aktivirati v zelo kratkem času – v 3 do 6 urah. Te enote naj bi v primeru nemirov vzpostavile in vzdrževale javni red na Madžarskem. Načrt naj bi se pričel izvajati ob uporabi šifre »Kompas«. Izdelan je bil tako, da bi se lahko sovjetske enote v primeru neuspehov hitro umaknile. In o tem načrtu so bili poučeni poveljniki sovjetskih divizij, katerim je bil dan ukaz, da začnejo zbirati informacije pomembne za izvedbo operacije. Nikoli pa glede tega načrta niso bile izvedene posebne vojaške vaje za posamezne enote (M. Kramer; <http://cwihp.si.edu/>).

Načrt za vzpostavljanje in vzdrževanje reda na Madžarskem bi bil menda pripravljen v sodelovanju z Madžarsko ljudsko armado, saj naj bi enote sovjetskega specialnega korpusa pomenile le pomoč pri vzpostavljanje reda, primarne naloge pa naj bi izvajale enote Madžarske ljudske armade. Za izdelavo načrta je Sovjetska zveza določila generalpodpolkovnika Malašenka²³, sodeloval pa naj bi z generalpodpolkovnikom Tihonovim²⁴, ki je bil takrat glavni sovjetski svetovalec na madžarskem ministrstvu za obrambo. Po manjših težavah in nesporazumih je Malašenko le dobil madžarske dokumente,

²² General v Sovjetski armadi in od leta 1952 prvi namestnik načelnika generalštaba sovjetskih oboroženih sil.

²³ Od leta 1941 je bil pripadnik sovjetskih oboroženih sil. Leta 1956 je vodil operativni del poveljstva specialnega korpusa stacioniranega na Madžarskem.

²⁴ Generalpodpolkovnik v Sovjetski armadi. Leta 1956 je bil svetovalec madžarskega ministra za obrambo. Upokojili so ga leta 1957.

v katerih so bili zapisani načrti za vzpostavljanje reda in miru v primeru neredov. Te načrte so skupaj pripravili poveljstvo Madžarske ljudske armade, pripadniki ÁVH ter policije. Dokumenti so dajali informacije o glavnih ciljih in njihovi obrambi v primeru manjših ali večjih protestov, naštevati pa so tudi vse vojaške in policijske enote ter sredstva, ki bi bila uporabljena proti oboroženim skupinam v primeru protivladnih akcij. Na podlagi podatkov pridobljenih iz madžarskega načrta je nastal tudi načrt specialnega korpusa imenovan »Volna«.

Načrt je vseboval zavarovanje približno 40 strateško najpomembnejših objektov (glavna stavba KP, parlament, zunanje ministrstvo, stavba, v kateri je bila radijska postaja, železniške postaje, mostovi preko Donave ...), ki da jih bodo v primeru neredov branile sovjetske enote. Za vsakega od branjenih ciljev so bile natančno določene formacije in velikosti vodov in čet ter poleg tega še približno 30 drugih podrobnosti delovanja posameznih formacij – od patroljnih poti, rezervnega osebja in baz do nadzornih baz posameznih enot. Nadzorne baze so bile postavljene blizu ciljev, tako da je bila omogočena lažja komunikacija z enotami na posameznih ciljih. Vsaka enota na posameznem cilju je imela v svoji sestavi enega častnika za zveze, ki je komuniciral z nadzorno bazo.

Posebni poudarki so bili dani vzpostavljanju reda v Budimpešti. Glavno mesto je bilo po teh načrtih razdeljeno v tri sektorje – centralni, severni in južni –, ki so bili približno enako veliki in so imeli podobno število pomembnih ciljev. Naloga vzpostavitve miru v Budimpešti je bila dodeljena 2. mehanizirani obrambni diviziji. Njene enote naj bi v mesto prispele iz vojaške cone v okolici Kecskeméta in branile glavne mestne stavbe. Določeno je bilo tudi, katere mestne stavbe je potrebno braniti in katere enote in sredstva se za to lahko uporabijo. 17. mehanizirana obrambna divizija je imela po tem načrtu nalogo braniti avstrijsko-madžarsko mejo ter ohranjati red v zahodnem delu Madžarske, posebno v mestih Győr, Szombathely, Kőszeg, Kőrmend in Nagykanizsa. Enote nastanjene v Hajmáskérju v zahodnem delu Madžarske so bile rezerva, namenjene pa predvsem za posredovanje v glavnem mestu. Formacije letalskih sil, zračne obrambe in ostale specialne enote pa so imele za nalogo obrambo lastnih območij in lastnih ciljev – letališč, skladišč in ostalih objektov.

Ob izdelavi načrta so poveljniki posameznih divizij določili, katere naloge in navodila morajo biti posredovana posameznim enotam. Ker pa poveljniki sovjetske armade v takšno

sodelovanje niso najbolj zaupali, so vzporedno pripravili še načrt, če bi morale enote sovjetske armade delovati same. Tega so pripravili visoki sovjetski generali (Malashenko, 1999: 217–221).

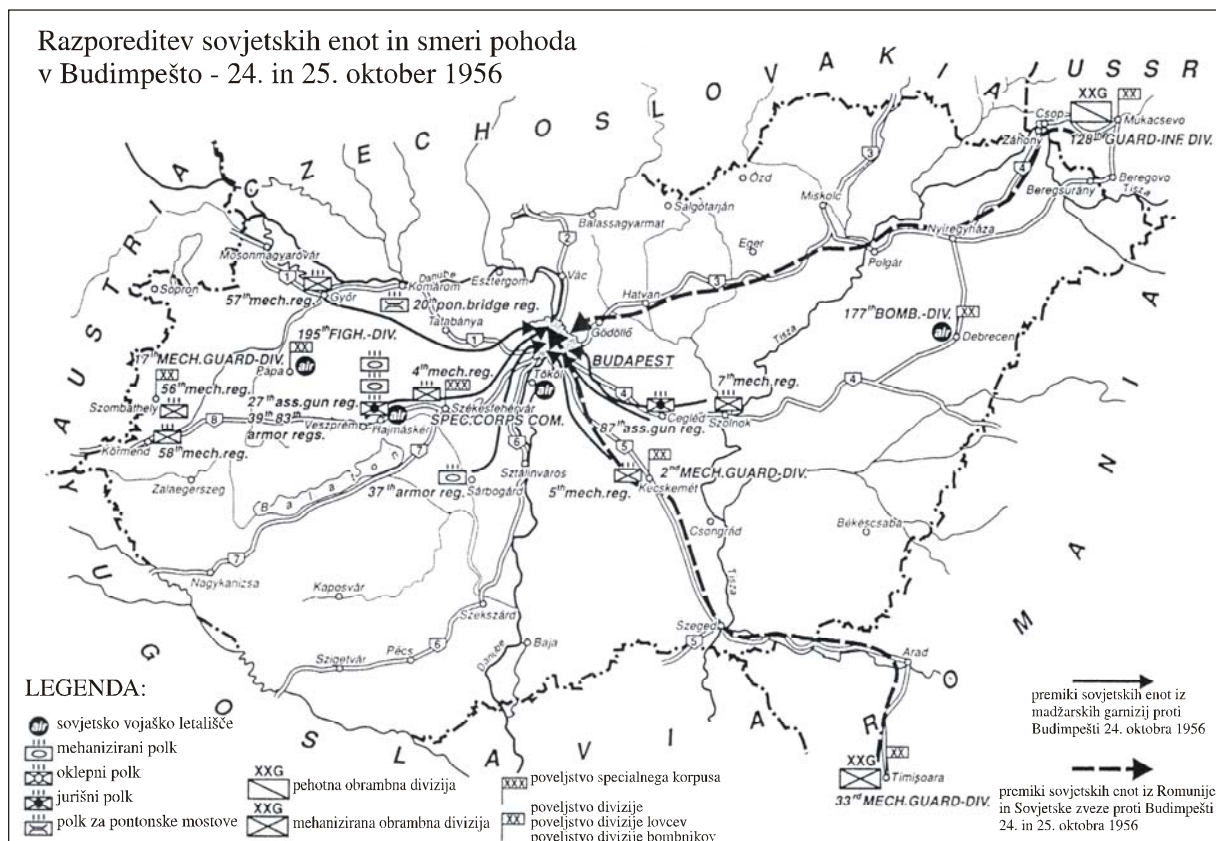
7.3. PREMIKI SOVJETSKIH ENOT PRED PRIČETKOM PRVE INTERVENCIJE

Premiki sovjetskih enot in priprave na intervencijo so se začele izvajati že nekaj dni pred izvedbo načrta.

- 18. oktobra 1956 so bile posamezne sovjetske enote pozvane v stanje povečane bojne pripravljenosti in do 20. oktobra so vse enote že dosegle polno bojno pripravljenost. V to niso bile vključene samo enote, ki so bile nameščene na ozemlju Madžarske, temveč tudi posamezne enote, ki so bile v sosednjih državah. Tako so v Odesi ob Črnem morju že nalagali tanke na tovarne vlake, od koder so jih potem preko železniškega omrežja transportirali na Madžarsko. V stanju polne bojne pripravljenosti so bile tudi enote v Romuniji v Timișoari.
- Med 20. in 21. oktobrom so bili pri Záhonyu na meji med Sovjetsko zvezo in Madžarsko postavljeni pontonski mostovi, ki so jih pozneje (v noči na 24. oktober) pri prečkanju reke Tise – mejne reke med Sovjetsko zvezo in Madžarsko – uporabile enote sovjetske armade iz Karpatskega vojaškega okrožja (D. Irvin, 219–222).
- 22. oktobra so bili opaženi premiki sovjetskih sil med Szombathelyjem in Székesfehérvárom, ki so se od zahoda premikale proti Budimpešti (UN and US reports on the hungarian revolution 1956; www.hungary.com/corvinus/lib/unreport/unreport.pdf, 23-24).
- 23. oktobra ob osmih zvečer so dobile enote specialnega korpusa, ki so že bile v polni bojni pripravljenosti, ukaze, naj se začnejo premikati proti svojim ciljem in ob desetih zvečer so dobili nov ukaz, naj se odpravijo proti Budimpešti in tam vzpostavijo red. Istega dne je bila deset čez osmo zvečer v stanje polne bojne pripravljenosti pozvana tudi 17.

mehanizirana obrambna divizija, katere enote so bile nameščene v Szombathelyju, Kőszegu, Győrju in Hajmáskérju. Dobili so ukaz, da se morajo odpraviti iz vojašnic na vnaprej določena zbirališča. 83. tankovski polk in 1043. artilerijski polk sta prejela ukaz, da se morata takoj odpraviti v Budimpešto, medtem ko je moral 90. artilerijski polk takoj zapreti avstrijsko-madžarsko mejo.

Slika št. 4: Premiki enot Sovjetske zveze v času pred in med prvo vojaško intervencijo

(Vir: Malashenko, 1999: 293).

- Istega dne so bile v stanje polne bojne pripravljenosti pozvane tudi enote iz Karpatskega vojaškega okrožja: 128. pehotna divizija in 39. mehanizirana obrambna divizija, ki sta bili del 3. pehotnega korpusa v sestavi 38. operativne armade. Te enote so bile pozneje poslane preko sovjetsko-madžarske meje pri krajih Csop, Beregovo in Vinogradov. Enote 128. pehotne divizije so prečkale mejo pri Záhonyu in so se napotile naprej proti Miskolcu na zbirno mesto, ki je bilo v coni Hatvan – Jászberény. Enote 39. mehanizirano obrambne divizije pa so prečkale mejo v bližini Beregova in so bile namenjene proti Nyiregyhazi in Debrecenu na zbirno mesto v coni Szolnok – Abony.

- 315. polk, ki je bil v sestavi 128. pehotne divizije, je dobil ukaz, da se, če bo potrebno, prebije preko meje ter zavaruje smeri premikov sovjetskih enot po madžarskem ozemlju.
- Ponoči s 23. na 24. oktober so se sile 33. mehanizirane obrambne divizije začele premikati preko Szegeda po cesti proti Budimpešti. Njihovo zborna mesto je bilo približno 15 km južno od Budimpešte, kjer so se zbrale med deveto in enajsto uro zjutraj, po 36 ur trajajočem premiku.
- V noči iz 23. na 24. oktober sta bili v stanje polne bojne pripravljenosti poklica tudi 195. letalska divizija lovcev ter 177. letalska divizija bombnikov, ki sta bili, kakor je določal Varšavski pakt, tako ali tako na ozemlju Madžarske.
- 24. oktobra med polnočjo in sedmo uro zjutraj so sovjetske enote brez kakršnega koli odpora in nasprotovanja prečkale sovjetsko-madžarsko mejo in se začele zbirati na določenih zbirališčih, nakar je bil 315. polk poslan naprej v Budimpešto, kjer je kmalu sodeloval v spopadih (Kirov, 1999: 135–136).

7.4. VOJAŠKI SPOPADI MED PRIPADNIKI ENOT SOVJETSKE ZVEZE TER VSTAJNIKI

Ravno tako, kot so bile že pred samim izbruhom revolucije mobilizirane enote Sovjetske zveze – tiste, ki so bile stacionirane na Madžarskem, v Romuniji in Sovjetski zvezi –, so bile 18. oktobra mobilizirane tudi enote tajne policije ÁVH ter 20. oktobra še enote Madžarske ljudske armade. Vse represivne sile v državi so verjetno pričakovale zaplet, še posebno zaradi dogajanja na Poljskem, vendar nihče ni pričakoval takšnega razvoja dogodkov.

7.4.1. 23. OKTOBER 1956

Prvi spopadi na Madžarskem so se začeli že 23. oktobra, ko so pripadniki ÁVH sprva streljali na neoborožene demonstrante v Debrecenu in nemalo zatem, okoli devetih zvečer, še na množico demonstrantov pred radijsko stavbo v Budimpešti, kjer je takoj prišlo do oboroženih

spopadov med pripadniki enot tajne policije ÁVH ter demonstranti, katere sta vsaj delno podpirali tudi Madžarska ljudska armada in mestna policija. Pred radijsko stavbo je nastala velika zmeda, padle pa so tudi prve žrtve. Vstajniki so kljub temu kmalu zavzeli radijsko stavbo. Vse do tega trenutka so oboroženi spopadi potekali zgolj med pripadniki ene države in brez vmešavanja drugih držav, še posebno Sovjetske zveze, v notranje konflikte na Madžarskem. V času zavzetja radijske stavbe pa so že začele prihajati vesti o premikih sovjetskih enot znotraj Madžarske ter o prehodih državne meje na določenih krajih in v tistem trenutku je madžarska revolucija dobila tudi mednarodne razsežnosti. Po prihodu sovjetskih enot v Budimpešto v poznih večernih urah so se začeli spopadi med enotami Sovjetske zveze ter enotami tajne policije ÁVH na eni strani proti demonstrantom ter nekaterim pripadnikom policije in Madžarske ljudske armade na drugi strani. Prvi spopadi so se zgodili v okolici radijske postaje in uredništva *Szabad Népa* ter na glavnih smereh, ki vodijo do tega območja. Spopadi so se razširili in postali intenzivnejši. Oborožene skupine upornikov so se večinoma organizirale ob glavnih transportnih poteh z namenom, da bi preprečile sovjetskim enotam vstop v Budimpešto. Kljub temu, da so bili uporniki slabo oboroženi, so se uspešno borili proti sovjetskim tankom. Sovjetske tankovske enote, ki niso pričakovale takšnega odpora, niso imele dovolj pehotne podpore, so zato utrpele kar precejšnje izgube.

7.4.2. 24. OKTOBER 1956

Že okoli devetih zvečer prejšnjega dne je poveljstvo specialnega korpusa Sovjetske zveze dobilo ukaz, da naj se enote sovjetske armade odpravijo v Budimpešto in pomagajo enotam Madžarske ljudske armade pri vzpostavljanju javnega miru in reda. Okoli polnoči se je tudi poveljstvo preselilo iz Székesfehérvára v Budimpešto, in sicer v stavbo madžarskega ministrstva za obrambo, od koder je imelo direktno vojaško povezavo z Moskvo ter omogočeno lažje sodelovanje s poveljstvom Madžarske ljudske armade. Vendar se je kmalu izkazalo, da v vodstvu Madžarske ljudske armade vlada prava zmeda in da njihove enote še zmeraj niso dobile nobenih ukazov in nalog, tako da so se odločili, da bodo pri izvajanju načrta raje uporabili samo svoje enote. Njihova naloga, glede na načrt, je bila najprej zavzeti območja, ki so jih že imeli v rokah vstajniki, hkrati pa postaviti obrambo tudi vsem pomembnim objektom v centru mesta ter onemogočiti nadaljnje delovanje oboroženih skupin upornikov.

Ob mraku je premik proti Budimpešti začela 2. mehanizirana obrambna divizija specialnega korpusa, in sicer z naslednjimi nalogami:

- 37. tankovski polk je imel nalogo zavzeti obrambne položaje okoli stavbe ministrstva za obrambo, v sodelovanju s 5. tankovskim polkom pa so imeli nalogo postaviti obrambo okoli tovarn v Csepelu;
- 4. mehanizirani polk je imel nalogo zasesti poveljstvo upornikov v hotelu Astoria ter radijsko stavbo in narodni muzej;
- 6. mehanizirani polk je imel nalogo okupirati parlament, sedež Partije, Narodno banko, glavno pošto in železniško postajo Nyugati, hkrati pa postaviti obrambo še za sovjetsko ambasado ter sovjetsko vojaško bolnišnico;
- 87. jurišni težko tankovski polk je dobil nalogo prevzema železniške postaje Keleti ter kina Corvin z okolico.

V vseh primerih so se sovjetske enote srečale z dobro organiziranimi in močnimi uporniškimi skupinami, ki so ponekod štejele kar veliko število posameznikov – pri hotelu Astoria se jih je tako borilo preko 500, pri radijski postaji pa celo preko 1500.

Tega dne so pričele delovati tudi izvidniške enote ter 56. mehanizirani obrambni polk pod poveljstvom 17. mehanizirane obrambne divizije. Dobili so nalogo varovanja sovjetskih predstavnikov v Budimpešti ter opravljanja izvidniških nalog. 56. mehanizirani obrambni polk pa je imel tudi nalogo preprečiti prehajanje upornikov iz Pešte v Budo ter okupirati vladne radijske prenosnike ter specialni komunikacijski sistem. Hkrati so morali braniti še železniško postajo Kelenföld, letališče Budarös ter artilerijsko skladišče v Törökbálintu. 177. letalska divizija bombnikov pa je tega dne opravila 84 izvidniških poletov, s katerimi je hotela pokazati moč sovjetske armade in s tem prestrašiti nasprotnika (Kirov, 1999: 137–140).

V noči s 23. na 24. oktober so se poleg vkorakanja sovjetskih enot v glavno mesto Madžarske Budimpešto zgodile še nekatere druge spremembe. Uvedena je bila policijska ura za vse prebivalce mesta, prepovedana so bila zborovanja, razglašeno je bilo obsedno stanje, v bojno pripravljenost pa so bile vpoklicane tudi vse oborožene sile Madžarske. Videti je bilo, da imajo v tem trenutku oblasti na Madžarskem še vedno vse pod nadzorom. Vendar temu ni bilo tako.

Popoldne tega dne je bila situacija v Budimpešti približno takšna: veliko število pomembnih objektov je bilo v rokah oboroženih skupin. Policija ni ukrepala nikjer in tudi madžarske vojaške formacije niso dobile nobenih ukazov za izvajanje operacij. Nekaj enot Madžarske ljudske armade je prestopilo na stran upornikov, ostale pa so se nekako borile ali pa ostale povsem pasivne. Na stran upornikov so tega dne prestopile naslednje enote Madžarske ljudske armade: 8. mehanizirani polk, gradbene enote, enote zračne obrambe, častniki iz akademije Zrinyi ter kadeti vojaških šol. Oborožene skupine upornikov so bile aktivne v Öbudi, na trgu Széna, v ulici Maros, v notranjosti mesta, v ulici Petőfi Sándor, v VIII. in IX. okrožju, v ulici Práter, na aveniji Corvin, pri vojašnici Kilián, na trgu Köztársaság in tudi drugod po mestu. Na teh področjih so se odvijali tudi posamezni oboroženi spopadi. Tega dne je bilo v Budimpešti približno 6000 oboroženih vojakov sovjetske armade, kar pa je bilo vsekakor premalo za vzpostavitev reda in miru v mestu, ki je takrat štelo približno 2 milijona prebivalcev. Pozno popoldne so enote 17. mehanizirane obrambne divizije – tankovski in mehanizirani polki – dobili nalogo vzpostaviti mir v Budi ter braniti mostove preko Donave. Madžarske vojaške formacije pa niso od svojih nadrejenih dobile nobenih ukazov za delovanje, niti branjenje glavnih tarč morebitnih napadov (Malashenko, 1999: 224–231).

Poleg pripadnikov sovjetskih enot pa je bilo v Budimpešti tudi približno 6500 pripadnikov Madžarske ljudske armade, ki so bili v boj poslani v treh valovih: prvi val (2429 mož) je bil poslan 23-krat, da si ponovno pripori pet vojaških ter devet civilnih ciljev, drugi val (2361 mož) je bil poslan 16-krat, da si ponovno pripori pet vojaških in osem civilnih ciljev, tretji val (389 mož) pa je bil na koncu poslan v akcijo, da si ponovno pripori tri vojaške in tri civilne cilje. Vse akcije so bile na koncu dokaj neuspešne, za kar je kriva predvsem neodločnost poveljstva Madžarske ljudske armade ter odpor madžarskih vojakov, ki so bili proti sodelovanju v oboroženih bojih.

Tega dne je prišlo tudi drugod na Madžarskem do demonstracij in podiranja spomenikov ter grobov postavljenih v spomin padlim sovjetskim vojakom v 2. svetovni vojni, in sicer v območjih Szolnoka, Váca, Sztálinvárosa ter Dunaegyháza. Vendar so si sovjetske enote ob koncu dneva že priporile nekatere strateško pomembne cilje, iz katerih so pregnale upornike ter jih zavarovale. Tega dne so imele sovjetske enote še vedno prepoved uporabe orožja, streljale so lahko samo v primeru samoobrambe.

24. oktobra so vstajniki kljub vsem ukrepom vlade in prihodu sovjetskih oboroženih sil v Budimpešto dosegli nepričakovano velike uspehe in zavzeli lepo število pomembnih objektov – že zgodaj zjutraj so zavzeli vojaški učni center v Csepelu, enem izmed največjih industrijskih predelov v Budimpešti, ter tiskarsko središče Athenaeum, kjer so potem tiskali propagandne letake. Vendar pa glavni cilj upornikov ni bilo zavzemanje stavb le za nekaj ur, temveč to, da je vstaja še vedno živela in da se ni prekinila ali celo končala kljub razkazovanju moči sovjetske vojske ter oboroženim spopadom.

7.4.3. 25. OKTOBER 1956

Tega dne so se uporniki zbrali v manjše skupine ter streljali na premikajoče se enote Sovjetske zveze z zidov, streh, oken ... Uspelo jim je zajeti dva tanka Madžarske ljudske armade ter tri oklepna transportna vozila. Še posebno močan odpor je bil organiziran pri kinu Corvin, v posameznih okrožjih (I., VIII., IX. in X.) pa so si uporniki ponovno priborili nekatere neodvisne cilje (Kirov, 1999: 140–143).

25. oktobra dopoldne je v okolico Budimpešte prispela tudi 33. mehanizirana obrambna divizija iz Romunije, vendar se je v akcijo odpravil le 104. mehanizirano obrambni polk, katerega naloga je bila pomagati enotam 2. mehanizirane obrambne divizije pri obrambi stavbe ministrstva za obrambo ter parlamenta. V noči s 24. na 25. oktober je na Madžarsko prispela še 128. pehotno obrambna divizija iz Karpatskega vojaškega območja, ki se je zjutraj 25. oktobra zbrala v območju med Jászberényem in Hatvanom. Ob koncu tega dne so bile v Budimpešti torej aktivne tri obrambne divizije: 2. in 33. mehanizirana ter 128. pehotna divizija, kar je skupaj pomenilo približno 20.000 pripadnikov (Malashenko, 1999: 234–243).

2. mehanizirana obrambna divizija ter 104. mehanizirani obrambni polk sta dobila nalogo odstraniti vse upornike iz jugovzhodnega dela mesta, od železniške postaje Felső Köbány preko železniške postaje Keleti do Donave. 33. mehanizirano obrambna divizija pa je dobila nalogo, da odstrani upornike iz centralnega dela mesta, in sicer z območja med ulico Üllői, Köbánya in ulicami, ki vodijo do Donave, radijske stavbe, vojašnice Kilián ter kina Corvin. 104. mehanizirani polk je po hudih spopadih na ulicah prvi dosegel stavbo parlamenta. In

ravno na tem mestu je prišlo do večjih oboroženih spopadov med vstajniki ter oboroženimi silam Sovjetske zveze in organi tajne policije ÁVH. V tem trenutku je general Serov²⁵ dovolil sovjetskim enotam uporabo ognja tudi v primeru napada in ne zgolj samoobrambe. Uporniki pred parlamentom so namreč poskusili prepričati sovjetske vojake, da se ne borijo proti fašistom, kot jim je bilo povedano, temveč proti študentom, delavcem in ostalim ljudem, ki se borijo za svoje pravice in pravice svojega naroda. Nekatere sovjetske vojake jim je celo uspelo prepričati, da so se z njimi pobratili in skupaj demonstrirali. Takrat so se s strehe parlamentarne stavbe oglasili streli, ki so bili usmerjeni proti množici in pobratenim sovjetskim vojakom. Strele so sprožile enote tajne policije ÁVH. Sovjetski vojaki so mislili, da so se ujeli v past in so začeli na strele odgovarjati in tako je bilo v tem spopadu veliko žrtev – čez 100 mrtvih in čez 300 ranjenih (Institute for the history of the 1956 Hungary Revolution; http://www.rev.hu/history_of_56/ora2/ora2_e.htm).

Vendar pa so tudi tega dne kljub vsemu uporniki dosegli pomembne zmage. Na novo so osvojili kar nekaj pomembnih stavb, revolucija pa se je iz glavnega mesta razširila tudi drugod po Madžarski, kjer so v posameznih krajih še vedno podirali sovjetske spomenike v spomin na drugo svetovno vojno. In v veliko krajih je oblast prišla v roke demonstrantov – Szentendre, Vác, Sztálinváros ... Še najbolj pomembna zmaga demonstrantov se je zgodila popoldne v mestu Várpalota, kjer so prevzeli oblast, potem pa še poizkusili zaustaviti prodor sovjetskih enot proti Budimpešti. Ubitih je bilo kar 13 sovjetskih vojakov, med njimi tudi en major. Pri vsem tem se je madžarsko vojaško poveljstvo izkazalo za povsem nemočnega, saj jim kljub sovjetski pomoči še vedno ni uspelo zaustaviti nemirov. Problem je bil celo v tem, da vojaške enote sploh niso hotele sodelovati v spopadih, temveč so ali prešle na stran upornikov ali pa ostale nevtralne in v vojašnicah.

7.4.4. 26. OKTOBER 1956

Kljub vsem pričakovanjem, da bo prišlo do vzpostavitve miru, so se tega dne spopadi v glavnem mestu le še stopnjevali in širili. Oboroženi uporniki in vse več vojakov, ki so se jim pridružili, so še vedno imeli nadzor nad že osvojenimi cilji, le da so število osvojenih ciljev

²⁵ Od leta 1954 do 1958 je bil predsednik KGB. Oktobra in novembra 1956 je usmerjal državno varnostno službo na Madžarskem in bil zato decembra 1956 odlikovan z redom Kutuzova.

tega dne še povečali. In to kljub vsemu razkazovanju moči in krepitvi oboroženih sil Sovjetske zveze. Najmočnejši so bili uporniki v Pešti, in sicer v VIII. in IX. okrožju, kjer so imeli nadzor nad kar nekaj pomembnimi stavbami.

Najbolj pomembne skupine upornikov so bile:

- v Pešti skupina pri kinu Corvin, katere poveljnik je bil László Iván Kovács,
- v Pešti skupina Tompa utca, ki ji je poveljeval János Bárány,
- v Budimu skupina na trgu Széna, kateri je poveljeval János Szabó.

Povsod drugod po Madžarski je prihajalo do vse večjega števila demonstracij in stavk in povsod se revolucionarji poskušali v roke dobiti nadzor nad mesti. Tam, kjer jim je to uspelo, so za obrambo postavili svoje policijske enote imenovane Narodna straža.

Vendar je ta boj za prevzem oblasti s strani revolucionarjev potekal na štiri različne načine:

- Partija in armada sta že v začetku razvili takšno moč in delovanje, da uporniki niso mogli prevzeti oblasti. Tako je bilo v Esztergomu, Kecskemétu ...
- Agresija oblasti ni uspela preprečiti spopadov in prevzema oblasti s strani revolucionarnih sil, katerim se je ponavadi pridružila še armada. Tako je bilo v Miskolcu.
- Stara oblast je brez kakršnih koli spopadov predala oblast revolucionarnim silam in to se je zgodilo v velikem številu madžarskih mest – Debrecen, Veszprém, Győr ...
- Revolucionarne sile so se šele vzpostavljale, tako da niso imele obstoječe oblasti nobenih večjih problemov z uporniki (Institute for the history of the 1956 Hungary Revolution; http://www.rev.hu/history_of_56/ora2/ora2_e.htm).

Vstajniki so pri svojih bojih s sovjetskimi enotami uporabljali različne načine bojevanja. Tako so ponekod ljudje obkrožili sovjetske tanke, ki so se premikali po cestah in jim poskušali razložiti, da niso fašisti, ki poizkušajo prevzeti oblast, temveč se borijo le za svoje pravice. Sovjetske vojake so namreč prepričali, da se borijo s fašisti. Mnogi so potem uvideli svojo napako in so se pridružili vstajnikom. Drugače pa so skupine oboroženih vstajnikov nenehno nadzorovale glavne prometnice v mestu ter napadale sovjetske enote, ki so se po njih premikale. Napadi so bili nenadni in po vsakem takem napadu so se vstajniki umaknili v ozke stranske ulice, kamor jim sovjetski tanki niso mogli ali pa niso upali slediti. Pri tem so bili vstajniki v prednosti, saj so se bojevali na domačem terenu, ki so ga zelo dobro poznali, pa

tudi ljudstvo in želja po uspehu sta bila njihov zaveznik. Poleg tega so oborožene skupine vstajnikov zavzemale tudi pomembne mestne stavbe, kjer je ponekod prišlo do večjih spopadov, spet drugod pa so se ljudje, ki so bili v stavbi, predali brez kakršnega koli velikega upiranja (Institute for the history of the 1956 Hungary Revolution; http://www.rev.hu/history_of_56/ora2/ora2_e.htm).

Tega dne je prišlo tudi do nekaterih sprememb v obnašanju partijskega vodstva do dogodkov na Madžarskem. Ferenc Donáth²⁶, član CK KPM, je obsodil uradno sprejeto verzijo o dogodkih, ki naj bi le-te označevala kot protirevolucijo. Dejal je namreč, da so dogodki na Madžarskem vsesplošno razširjeno, masovno demokratično gibanje, ki si prizadeva spremeniti in popraviti že obstoječi socializem. Seveda se s tem niso strinjali niti starejši pripadniki komunistične partije niti sovjetski opazovalci, vendar je to bil eden od kazalcev sprememb v politiki tedanje madžarske oblasti (Kirov, 1999: 140–143).

7.4.5. 27. OKTOBER 1956

Nekateri pripadniki političnega vodstva so bili še vedno prepričani, da ima madžarski vojaški komite²⁷ vse stvari pod kontrolo, vendar pa dejansko stanje tega ni kazalo. Ukrepi, ki naj bi preprečili vstajo, niso pokazali nobenih pozitivnih učinkov. Vsi poskusi, da bi zaustavili in uničili oborožene skupine, so se izjalovili in tudi v mestih zunaj glavnega mesta je morala partija marsikje predati oblast revolucionarnim silam. Drugače je bilo samo na območju Kecskeméta, kjer je prišlo do zelo krutih spopadov. Poveljnik tamkajšnjih vojaških sil je namreč nad neoborožene demonstrante v Tiszaúszoku poslal bojna letala. Ubitih je bilo 17 demonstrantov, več kot sto pa je bilo ranjenih. Po ostalih večjih mestih so se nadaljevali občasni vojaški spopadi, v katerih pa ne ena ne druga stran ni zabeležila večjih uspehov ali utrpela večjih žrtev.

²⁶ Od 24. oktobra 1956 ponovno član centralnega komiteja komunistične partije Madžarske, ki je delal skupaj z Nagyem. 4. novembra 1956 se je skupaj z Nagyovo ekipo zatekel v Jugoslovansko ambasado, od koder so ga potem deportirali v Romunijo, aprila 1957 aretirali ter 1959 na procesu proti Nagyju obsodili na 12 let zapora.

²⁷ Vojaški komite je madžarska komunistična partija ustanovila 23. oktobra 1956 zato, da bi vzdrževal stike med vodstvom partije ter madžarskim in sovjetskim vojaškim poveljstvom, kar pa nikoli ni v resnici zaživel. Predsednik tega komiteja je bil István Kovács.

Vendar je tega dne prišlo do pomembnih premikov v madžarski vladi. Oblikovana je bila namreč nova vlada, v katero je Nagy povabil tako predstavnike komunistične stranke kot tudi predstavnike nekomunističnih strank. Tako je bila izpolnjena ena od zahtev upornikov, in sicer zahteva po večstrankarskem sistemu (Institute for the history of the 1956 Hungary Revolution; http://www.rev.hu/history_of_56/ora2/ora2_e.htm).

7.5. POMANJKLJIVOSTI PRVE SOVJETSKE INTERVENCIJE

Prva intervencija ni bila izpeljana povsem tako, kot je bilo pričakovano. Intervencija namreč ni rešila političnih problemov na Madžarskem, posamezne skupine oboroženih upornikov pa so se upirale sovjetskim enotam še dolgo po koncu spopadov. Tako je bil eden glavnih kritikov načrta za intervencijo prav eden izmed sovjetskih generalov Malašenko. Kot prvo naj bi bil sovjetski predstavnik na madžarskem ministrstvu za obrambo Tihonov povsem ignorantski, ko je bilo potrebno priskrbeti podatke o položajih in številu madžarskih enot, ki so bili potrebni za pripravo načrta. Kot drugo bi moral biti načrt za operacijo pripravljen že julija 1956. In ker to ni bilo narejeno, so ga morali poveljniki specialnega korpusa narediti na hitro, v nekaj dnevih in so v ta namen uporabili predlogo madžarskega generalštaba, ki je imel pripravljeno operacijo za vzpostavljanje reda v sodelovanju s policijo in enotami tajne policije ÁVH. In nenazadnje bi morale po tem načrtu sovjetske enote delovati v sodelovanju z madžarskimi, kar pa se je ob izvedbi načrta izkazalo za povsem nemogoče, saj so enote madžarske vojske zavele pasivno vlogo in se Sovjetska zveza na njih ni mogla zanašati (Granville, 1998: 14–15).

8. OBDOBJE MED OBEMA INTERVENCIJAMA

Po vzpostavitvi nove vlade na Madžarskem, 27. oktobra 1956, v katero so bili vključeni tako ministri komunistične stranke kot tudi ministri iz drugih političnih strank na Madžarskem, ki so začele ponovno nastajati ob izbruhu revolucije, je naslednjega dne prišlo do sklenitve premirja med Madžarsko in Sovjetsko zvezo, večinoma pod pogoji, ki so jih postavili vstajniki. Sovjetska zveza je torej sklenila kompromis in obljubila, da se bodo njene čete začele umikati iz Budimpešte, kljub temu, da so v madžarskem glavnem mestu še vedno obstajala močna oporišča upornikov. Jasno je torej bilo, da je Sovjetska zveza še vedno pripravljena na rešitev situacije na Madžarskem po mirni poti, torej brez uporabe nasilja, podobno kot se je to zgodilo v primeru reševanja dogodkov na Poljskem (Streider, 2001: 1–4; www.umich.edu/~historyj/papers/fall2001/streicker3.html).

8.1. POLITIČNO DOGAJANJE PO PRVI VOJAŠKI INTERVENCIJI

Nagy je že 28. oktobra 1956 razpustil ÁVH, ki je bila med ljudmi popolnoma osovražena, napovedal pa je tudi ustanovitev novih varnostnih sil, v katere bi bili vključeni tudi oboroženi uporniki. Prav tako naj bi se tudi začela pogajanja o umiku sovjetskih sil iz Madžarske. Kljub vsemu so 29. oktobra 1956 v Budimpešti še vedno potekali močni spopadi med oboroženimi uporniki ter silami Sovjetske zveze, kar je upornikom dajalo občutek, da Sovjetska zveza ne upošteva premirja oz. da Nagy obljubljenega premirja ni sposoben zagotoviti in vzdrževati. Tako so se pritiski nanj s strani upornikov še vedno nadaljevali. Tega dne je prišlo do obnovitve spopadov tudi v ostalih krajih na Madžarskem. Vlada je poskušala prepričati upornike, naj odložijo orožje in prenehajo s spopadi, vendar je v državi vladalo popolno nezaupanje, zato so bila vsa pogajanja bolj ali manj neuspešna. Ko je vlada to uvidela, je Imre Nagy 30. oktobra 1956 po radiu razglasil razpustitev enopartijskega sistema. Tega dne je bil ustanovljen tudi Pripravljalni komite komiteja revolucionarnih oboroženih sil, v katerem so bili združeni predstavniki oboroženih sil, policije in tudi oboroženih upornikov. Njihov namen je bil ustanovitev Narodne garde kot novih oboroženih varnostnih sil in zagotoviti njeno centralno poveljevanje. Ravno tako so se tega dne začele iz Budimpešte umikati sile Sovjetske zveze. Premirje je namreč koristilo tudi njihovi vojski, saj so za primer morebitnih

novih spopadov sovjetske enote potrebovale počitek, ponovno oblikovanje in sveže okrepitve. S premirjem je Sovjetska zveza pridobila na času, da se je lahko v miru pripravila na drugo intervencijo (Institute for the history of the 1956 Hungary Revolution; http://www.rev.hu/history_of_56/ora3/ora3_e.htm).

8.2. DEKLARACIJA O PRIJATELJSTVU IN SODELOVANJU MED SOVJETSKO ZVEZO IN OSTALIMI SOCIALISTIČNIMI DRŽAVAMI

Deklaracijo je 30. oktobra 1956 sprejelo sovjetsko politično vodstvo. Z njo je Sovjetska zveza pokazala svojo pripravljenost za razpravljanje z vladami ostalih socialističnih držav, da bi odpravili kakršne koli možnosti kršitve načela nacionalne suverenosti posameznih držav ter vzajemnih koristi in enakosti pri ekonomskih odnosih med državami. Deklaracija je ponujala tudi možnost razpravljanja o tem, ali še obstaja potreba po prisotnosti sovjetskih svetovalcev in namestitvi sovjetskih oboroženih sil na ozemljih nekaterih držav podpisnic Varšavskega pakta. Sovjetska zveza je namreč ugotovila, da so si posamezne države že izšolale zadostno število izobraženih kadrov, tako na ekonomskem kot tudi na vojaškem področju, in da je zato vredno razmisliti o tem, ali sploh še obstaja potreba po sovjetskih svetovalcih. Pogovorili naj bi se tudi o določbi, da se morajo o namestitvi vojaških sil posamezne države na ozemlje druge države strinjati vse članice Varšavskega pakta, vključno z državo, na katero se ta ukrep nanaša (UN and US reports on the hungarian revolution of 1956; <http://www.hungary.com/corvinus/lib/unreport/unreport.pdf>: 49–54).

Del deklaracije se je nanašal posebno na Madžarsko, v povezavi s trenutnim dogajanjem na njenem ozemlju. Sovjetska vlada je ukazala svojim vojaškim poveljstvom, da se morajo takoj, ko bo to od njih zahtevala madžarska vlada, umakniti iz Budimpešte. Omenjeno je bilo tudi, da bo sovjetska vlada začela takojšnja pogajanja z madžarsko vlado in ostalim članicami Varšavskega pakta o vprašanju smiselnosti prisotnosti sovjetskih sil na madžarskem ozemlju in ravno tako tudi na ozemlju Romunije (Modern History Sourcebook; <http://www.fordham.edu/halsall/mod/1956soviet-coop1.html>).

S to deklaracijo je Sovjetska zveza nakazala, do kod je pripravljena iti pri popuščanju svojim satelitom glede vodenja njihove lastne notranje in zunanje politike. Vendar pa obstajajo resni dvomi o tem, s kakšnim namenom je bila deklaracija izdana. Ali je bil njen namen resnično vzpostavitev boljšega dialoga med posameznimi članicami sovjetske interesne sfere? Ali je bila deklaracija le nov izgovor za pripravljanje novega napada na Madžarsko? Razmere na Madžarskem se namreč kljub vzpostavitvi premirja niso umirile in akcije upornikov so vseskozi terjale nove in nove žrtve. V tem času so se namreč začele čistke oboroženih upornikov, v katerih je bilo ubitih veliko privrženecv starega režima in pripadnikov tajne policije ÁVH.

8.3. IZJAVA O NEVTRALNOSTI TER IZSTOP MADŽARSKE IZ VARŠAVSKEGA PAKTA

Kljub Deklaraciji o prijateljstvu in sodelovanju med Sovjetsko zvezo in ostalimi socialističnimi državami so sile Sovjetske zveze še zmeraj izvajale premike, ki so kazali na pripravljanje na ponovno vojaško intervencijo. Madžarska vlada je namreč nenehno dobivala sporočila o novih premikih sovjetskih enot preko madžarske meje. Namesto da bi se sovjetske enote torej umikale iz Madžarske, je na njeno ozemlje prihajalo vedno večje število novih enot. S strani Sovjetske zveze so glede tega prihajala zagotovila, da so to le sile, ki bodo pomagale pri umiku obstoječih vojaških enot iz Budimpešte in madžarska vlada je temu najprej celo verjela. Ko pa so poročila o novih sovjetskih silah še kar prihajala, je Imre Nagy 1. novembra 1956 razglasil deklaracijo o madžarski nevtralnosti ter izstop Madžarske iz Varšavskega pakta. O vseh teh namerah so bili pismeno obveščeni tudi na sedežu Združenih narodov, kjer se je takoj začela razprava o madžarskem vprašanju. V prizivu Združenim narodom o deklaraciji o madžarski nevtralnosti je Nagy prosil velike sile, da Madžarski priznajo status nevtralne države, saj naj bi bila za Madžarsko to edina mogoča rešitev pred ponovno sovjetsko vojaško intervencijo. Potrebno pa se je zavedati, da je Sovjetska zveza bila in še vedno je ena izmed petih stalnih članic Varnostnega sveta Združenih narodov, kar je pomenilo, da je lahko s pravico do veta vedno preprečila sprejetje vsake odločitve. To se je zgodilo tudi v primeru reševanja madžarskega vprašanja pred drugo sovjetsko vojaško intervencijo, zato je bil Varnostni svet v zvezi s tem vprašanjem popolnoma nemočen.

8.4. SUEŠKA KRIZA IN NJEN POMEN ZA NADALJNI RAZVOJ DOGODKOV

Vzporedno z razvojem dogodkov na Madžarskem se je razpletalo še eno od svetovnih žarišč v času hladne vojne, v katerega sta bili vključeni obe velesili – sueška kriza.²⁸ V zadnjih dneh oktobra 1956 je bila izvedena mobilizacija izraelske vojske in 29. oktobra 1956 je Izrael napadel Egipt. Krizo sta povzročili Francija in Velika Britanija, ki sta obe imeli svoje interese na tem področju. Obe državi sta dan pozneje postavili ultimat predsednikoma Egipta in Izraela, saj si ob prekopu nista želeli ne Izraelcev ne Palestincev. Izraelci so ultimat sprejeli, Egipčani pa ne in tako so Angleži in Francozi nadaljevali z napadom na Egipt. Sovjetska zveza – kljub temu, da je bila zaveznica Egipta – najprej ni neposredno posegla v napad, saj ji je razvoj dogodkov na Bližnjem vzhodu omogočal lažje posredovanje na Madžarskem. Oči celega sveta so bile namreč uprte v sueško krizo in njeno rešitev, dogodki na Madžarskem pa so bili za ves svet in še posebno za Združene narode v tistem trenutku drugotnega pomena. Tako je lahko Sovjetska zveza zaradi sueške krize probleme na Madžarskem reševala povsem nemoteno in na svoj način. Zatorej je imela sueška kriza precejšen pomen za drugo sovjetsko vojaško intervencijo na Madžarsko. Enote Sovjetske zveze so se bolj aktivno vključile v reševanje sueške krize z grožnjo, da bodo vojaško posredovale, šele ko bodo dokončno zadušile vstajo na Madžarskem (Švajncar, 1998: 436–437).

Dogodki glede Sueškega prekopa so tudi prepričali sovjetske voditelje, da je potrebno na Madžarskem ukrepati kar najhitreje in najodločneje. Vznemirjeni so bili predvsem zato, ker niso vedeli, kako se bodo razvijali dogodki na Bližnjem vzhodu, kjer vsekakor niso bili pripravljeni prepustiti ozemlja zahodnim zaveznikom. Vendar pa so vedeli, da morajo najprej rešiti probleme na Madžarskem in šele potem na Bližnjem vzhodu. Bali so se namreč, da bi se v primeru neukrepanja lahko stanje iz Madžarske preneslo še na preostale vzhodnoevropske države in morebiti celo na Sovjetsko zvezo, kar pa bi omajalo komunistično oblast in moč vzhodnega bloka.

²⁸ 26. julija 1956 je egiptovski predsednik Naser razglasil nacionalizacijo Sueškega prekopa (pomorska pot med Sredozemljem in Indijskim oceanom) in s tem je neposredno prizadel angleške interese. Velika Britanija je namreč že dolga leta hotela imeti nadzor nad to strateško pomembno pomorsko potjo. Tako se je ob koncu oktobra 1956 pričela »sueška kriza«.

Pri sprejetju takšne odločitve jim je bilo v pomoč tudi dejstvo, da so ZDA zavrnilo pomoč in podporo Franciji in Veliki Britaniji glede Sueškega prekopa, kar je privedlo tudi do skrhanja odnosov med temi tremi državami zahodnega bloka in tudi ostalimi državami članicami Nata. To pa je seveda pomenilo, da tudi Združeni narodi ne morejo delovati povsem složno in usklajeno ter ne morejo preprečiti ponovne sovjetske vojaške intervencije na Madžarsko (Kramer, New Evidence on Soviet Decision-Making and the 1956 Polish and Hungarian Crises;<http://cwihp.si.edu/cwihplib.nsf/16c6b2fc83775317852564a400.../465474d0ddf3902585256416b6?OpenDocument.html>).

9. DRUGA SOVJETSKA VOJAŠKA INTERVENCIJA

9.1. POLITIČNO OZADJE DRUGE SOVJETSKE INTERVENCIJE

V času pred izvedbo druge sovjetske vojaške intervencije je na Madžarskem ponovno prišlo do nekaterih političnih sprememb. 31. oktobra je bil v sestavi ministrstva za obrambo namesto vojaškega komiteja ustanovljen Revolucionarni odbor za nacionalno obrambo. Za poveljnika tega odbora je bil na seji izvoljen generalmajor Béla Király²⁹, poleg tega pa je bila ena izmed zahtev izrečenih na seji tudi zahteva po takojšnji izstopu iz Varšavskega pakta. Király je v svoje roke prevzel reorganizacijo oboroženih sil in rehabilitacijo tistih, ki so jih sovjetski svetovalci odstavili s položajev v mesecih pred začetkom revolucije. 3. novembra je postal tudi vrhovni poveljnik Narodne garde in takoj pripravil obrambni krog okoli glavnega mesta Budimpešte ter izvedel priprave za bojevanje z enotami Sovjetske zveze. Obrambo Budimpešte je zaupal polkovniku Andrásu Mártonu (Malashenko, 1999: 270).

1. novembra je Kádár, skupaj s Ferencom Münichom³⁰, na skrivaj pobegnil v Moskvo, kjer sta se s Hruščovom pogovarjala o novi vladi, ki da bo postavljena na Madžarskem takoj po začetku intervencije. To naj bi bila vlada, ki bi bila v vsakem primeru podrejena ukazom in zahtevam iz Moskve in ki bi Madžarsko popeljala na stara pota komunizma. Tako je bila 3. novembra v 1956 v Moskvi ustanovljena nova madžarska vlada, katere obstoj je bil na Madžarskem objavljen 4. novembra, kmalu potem, ko so sovjetske enote začele z operacijo »Zračni vrtinec«.

Dan pred začetkom druge sovjetske intervencije je bila na letališču v Tökölu aretirana celotna madžarska delegacija³¹, ki je prišla na pogajanja o umiku sovjetskih enot. Aretirati jih je ukazal I. A. Serov, tedanji šef KGB.³² S tem so sovjetske sile poskušale izvedeti določene

²⁹ Béla Király je diplomiral na vojaški akademiji Ludovica in med 2. svetovno vojno deloval v vojaških poveljstvih ter bil odlikovan z visokimi priznanji. Na začetku 50. let je bil poveljnik vojaške akademije Zríny, pozneje pa so ga aretirali in izpustili šele poleti 1956.

³⁰ Polkovnik Madžarske ljudske armade in leta 1956 poveljnik vojaške akademije Zríny. Leta 1958 je bil obsojen na 10 let zapor.

³¹ Madžarsko delegacijo so sestavljali obrambni minister Pál Maléter, načelnik štaba generalmajor István Kovács, načelnik operacij polkovnik Miklós Szücs ter bivši namestnik predsednika Ministrstva sveta Ferenc Erdei.

³² KGB je kratica za tajno službo Sovjetske zveze.

podatke o poziciji in številu enot Narobne garde. O tej aretaciji v tistem trenutku ni nihče vedel ničesar (Malashenko, 1999: 253).

9.2. NAČRT »ZRAČNI VRTINEC«

Že sam načrt za izvedbo druge sovjetske intervencije je bil precej drugačen kakor načrt »Volna«. Uporabljenih je bilo več sovjetskih enot in tudi boljša oborožitev. Najbolj pomembno pri vsem pa je bilo, da so se poveljniki sovjetske armade iz napak v prvi sovjetski intervenciji nekaj naučili. Tako je bila operacija, gledano z vojaškega vidika, izpeljana popolnoma gladko in brez zapletov. V operaciji je sodelovalo več kot 60.000 sovjetskih vojakov in oficirjev, kar je bilo skoraj dvakrat toliko, kolikor jih je sodelovalo pri načrtu »Volna«. V tej operaciji niso uporabili samo enot, ki so že bile stacionirane na Madžarskem, temveč so uporabili tudi sile iz drugih vojaških območij zunaj madžarskih meja.

Pri izvedbi operacije »Zračni vrtinec« so sodelovale naslednje strukture Sovjetske armade:

- specialni korpus,
- 38. operativna armada in 8. mehanizirana armada iz Karpatskega vojaškega območja,
- 7. in 31. zaščitna divizija zračne obrambe s 4 padalskimi polki.

Naloga teh sil je bila hitra vzpostavitev oz. povrnitev družbenega sistema na Madžarskem v stanje, v katerem je bilo pred izbruhom revolucije in zamenjavo oblasti. Njihova naloga je bila kar najhitreje zapreti meje in ceste, tako da skupine upornikov niso mogle prehajati iz enega mesta v drugega, kot se je to dogajalo v času prve sovjetske intervencije. Tako uporniki niso mogli dobivati nikakršnih okrepitev. V Budimpešto je bilo poslanih osem dodatnih polkov, da bi pomagali pri zatiranju kriznih žarišč. Za razliko od prve sovjetske intervencije, v drugi vojaki niso imeli prepovedi streljanja na upornike in so lahko orožje uporabljali tudi za napad in ne samo v samoobrambi. Tudi na pomoč Madžarske ljudske armade se ni nihče več zanašal, temveč so vse ukaze izvajali sami s svojimi silami.

Ena izmed glavnih nalog sovjetskih enot je bila razoroževanje madžarskih vojaških enot, predvsem z namenom, da svojega orožja ne bi predajali upornikom. Do 5. novembra so tako razorožili dva pehotna korpusa, enote petih pehotnih divizij, 2 mehanizirani diviziji, 5 divizij

Slika št. 5: *Operativne cone specialnega korpusa v Budimpešti*

59

Formacije 38. operativne ter 8. mehanizirane armade so zajele centre upornikov po večjih mestih na deželi: v Győrju, Miskolcu, Gyöngyösu, Debrecenu ... Tam so po koncu operacije postavili svoje poveljstvo in nadzor. Njihova oblast se je razširila do glavnih komunikacijskih centrov vključno z zelo močnim radijskim oddajnikom v Szolnoku. Zavzeli so tudi skladišča orožja in municije ter ostale pomembne vojaške objekte. Obkolili pa so tudi glavne madžarske garnizije, zajeli in zaprli so ceste na avstrijsko-madžarski meji, razoroževali madžarske vojaške formacije ... Njihovo delovanje je imelo pomemben vpliv na razvoj dogodkov v času druge sovjetske vojaške intervencije (Malashenko, 1999: 259–263).

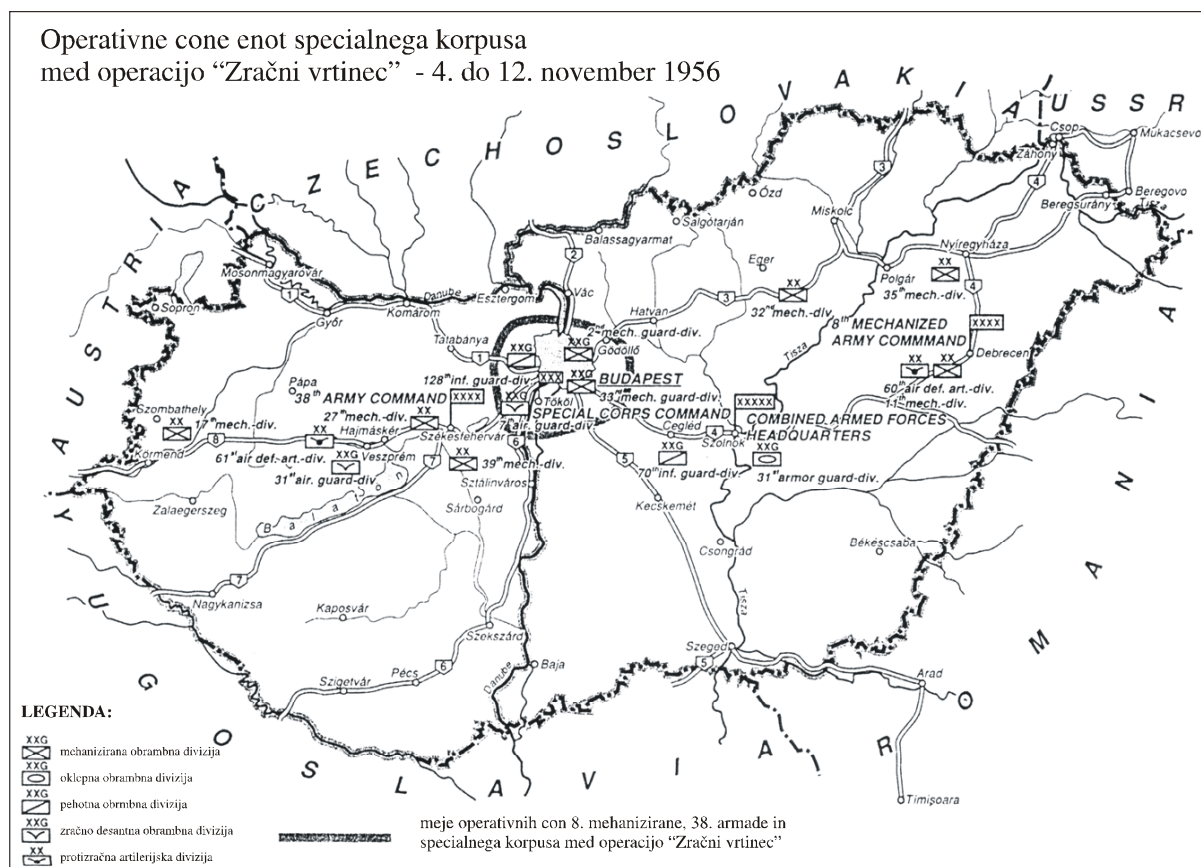
9.3. PREMIKI SOVJETSKIH ENOT PRED PRIČETKOM DRUGE VOJAŠKE INTERVENCIJE

9.3.1. PREMIKI SOVJETSKIH ENOT OKOLI LETALIŠČ

Zadnje dni oktobra so se po sklenitvi dogovora o umiku sovjetskih sil iz Budimpešte sovjetska oklepna in druga vozila začela umikati. Ostala so le še na strateško pomembnih točkah, kot so bile sovjetska ambasada, mostovi preko Donave ... Hkrati z umikom iz Budimpešte pa je potekala obkolitev vseh pomembnih letališč v okolici madžarskega glavnega mesta. To se je dogajalo 30. oktobra 1956 in ta akcija je izzvala hudo reakcijo Madžarskega nacionalnega poveljstva za zračno obrambo. Le-to je namreč sprejelo resolucijo, s katero je zagrozilo, da bodo sile madžarskega vojnega letalstva napadle sovjetske sile in podprle stališča madžarskih državljanov, če se sovjetske enote ne bodo v roku 12 ur umaknile iz Budimpešte. Vsa tri budimpeštanska letališča (Ferihegy, Budarös in Tököl) so bila tako rekoč pod kontrolo sovjetskih enot, ki so s pomočjo artilerije nadzorovale dovoze do teh letališč. Podobno se je godilo tudi z nekaterimi drugimi madžarskimi letališči – Szentkirályszabadja, Kecskemét in Szolnok. Ta tri letališča so namreč bila približno 100 km od Budimpešte in so predstavljala strateško pomembno točko. Še vedno pa je bilo na Madžarskem šest letališč, ki še niso bila v rokah Sovjetske zveze (Pápa, Székesfehérvár in Kaposvár na zahodu Madžarske ter Kiskunlacháza in Kalocsa v centru Madžarske ter Kunmadaras na severovzhodu Madžarske) in tam so imeli Madžari približno 200 letal različnih tipov, pripravljenih za takojšnje ukrepe. Vendar so imele enote Madžarske ljudske armade prepoved izvajanja kakršnih koli vojaških akcij, dokler potekajo pogajanja o umiku

sovjetskih enot, da z njimi ne bi slabo vplivali na pogajanja. Dovoljeno je bilo le zračno izvidovanje in tako je med 29. oktobrom in 2. novembrom madžarska vlada nenehno dobivala poročila o premikih sovjetskih enot. V tem času naj bi na ozemlju Madžarske bilo približno 400 tankov sovjetske armade, ki so bili nameščeni v okolici večjih mest. 31. oktobra je bilo v Debrecenu sestreljeno madžarsko izvidniško letalo in ponekod je prihajalo do posameznih vojaških incidentov. V naslednjih treh dneh pa je bilo izvidovanje s pomočjo letal za Madžare že popolnoma nemogoče. 1. novembra okoli poldneva je bilo po Radiu Budimpešta sporočeno, da so sovjetske sile z oklepnimi enotami obkolile letališča madžarskih oboroženih sil, da bi zavarovala prevoze ranjencev in članov družin sovjetskega osebja. S tem pa sta bili obrambna moč Madžarske in možnost njenega bojevanja s pomočjo vojnega letalstva skoraj povsem onemogočeni (UN and US reports on the hungarian revolution of 1956; <http://www.hungary.com/corvinus/lib/unreport/unreport.pdf>: 26–27).

Slika št. 6: Premikanje sovjetskih enot med operacijo »Zračni vrtinec«

(Vir: Malashenko, 1999: 294).

9.3.2. PREMIKI SOVJETSKIH ENOT PO CESTAH IN ŽELEZNICI

V splošnem so zadnje dni oktobra in prve dni novembra sovjetske sile na Madžarskem ozemlju izvajale tri vrste premikov:

- umik iz glavnega mesta in iz pomembnih mest na deželi;
- premiki novih sil iz vzhoda na določene strateške točke znotraj Madžarske pod pretvezo, da pomagajo organizirati umike sovjetskih enot, ki so še na Madžarskem;
- kopičenje oklepnih sil ob in na meji z Madžarsko, ki so bile pozneje, v štirih dneh, vpoklicane, da so zlomile vstajo na Madžarskem.

Prvi dve vrsti premikov sta se združili na strateških lokacijah ob glavnem cestnem sistemu in naredili nekakšen polmesec dolg kakšnih 150 km na vsako stran Budimpešte. Zgostitev sil je segala od Gyongyosa in Hatvana na severu, po glavni cesti Budimpešta–Miskolc, preko Cegléda in Szolnoka, po glavni cesti Budimpešta–Debrecen in Kecskemét, po glavni cesti Budimpešta–Szeged do Dunafoduarya, ki leži na zahodni strani Donave. Preko Donave ta zgostitev ni bila tako močna razen v Székesfehérváru, kamor so se umaknile enote iz Budimpešte.

Na vzhodni meji je bilo po dveh dneh mirovanja (27. in 28. oktobra) zaslediti premike na železniški obmejni postaji na transkarpatski meji. Tam so namreč opazili vsaj 100 tankov na ozemlju Madžarske, medtem ko se je skrb zbujajoče veliko število enot motorizirane pehote z artilerijskimi vozili in tankovsko podporo premaknilo zahodno proti Nyiregyházu. Naslednjega dne je približno 210 tankov (130 lahkih tankov in 80 najnovejših težkih tankov) prečkalo mejo pri Záhonyu, kar je bilo več kot le kompenzacija za tistih nekaj enot, ki so se iz Nyiregyháza premaknile vzhodno, da bi zapustile državo. Tudi iz obmejnih vasi so ljudje poročali, da se je konvoj, ki naj bi zapustil državo, le na določenem mestu obrnil in nadaljeval pot po drugi cesti.

Poročila o prihodu novih sovjetskih sil na Madžarsko so se po 29. oktobru iz dneva v dan le še ponavljala, od 31. oktobra pa je bila večina cest, ki peljejo na Madžarsko, že uporabljenih za prevoz sovjetskih enot. Na meji z Romunijo so bile ceste med nekaterimi vasmi zaradi premika sovjetskih enot povsem blokirane. Nove sovjetske enote so iz trenutka v trenutek napredovale proti določenim strateškim pozicijam tako na donavskem kot tudi

prekodonavskem bojišču. Do 1. novembra so prispele sveže enote v Szolnok in Kecskemét, ostale enote pa so prečkale Donavo in se ponovno zbrale skupaj v Dombóvaru, 20 km severno od mesta Pécs.

Sovjetske enote so za svoje premike uporabljale tudi glavne železniške povezave preko Záhonya. Znano je, da so med 1. in 2. novembrom zavzeli železniško postajo v Záhonyu, Kisvárádu ter Nyiregyházu in da je na teh mestih prišlo do posameznih oboroženih spopadov med železniškimi delavci ter sovjetskimi enotami.

Sovjetsko vojaško poveljstvo je za premike svojih enot uporabljalo tudi bolj razviti komunikacijski sistem na Češkoslovaškem. Na severu so torej sovjetske sile prihajale na Madžarsko iz Slovaške preko Donave (od mesta Rajk na zahodu Madžarske do Ezstregoma severno od Budimpešte). Premiki so potekali tudi preko Romunije, saj je bila linija premikov potisnjena skrajno na jug vse do Timișoare. Z vsemi temi premiki so hoteli razširiti neprimeren komunikacijski sistem Sovjetske zveze. Do večera 2. novembra so se že kazali znaki ponovnega zavzetja Madžarske, Nagy pa je še vedno nadaljeval pogajanja s sovjetskimi predstavniki v upanju, da so vse te sovjetske enote na področju Madžarske le zato, da Sovjetska zveza razkazuje svojo moč in hoče ustrahovati madžarske upornike. Na območju Madžarske je v tistih dneh bilo namreč okoli 2500 sovjetskih tankov in oklepnih vozil ter 1000 podpornih vozil in okoli 75.000 vojakov. Do 3. novembra je bila komunikacija med Budimpešto in podeželjem omejena le še na telefonske pogovore, saj so bile glavne ceste in železnice zasedene s sovjetskimi enotami (UN and US reports on the hungarian revolution of 1956; <http://www.hungary.com/corvinus/lib/unreport/unreport.pdf>: 26–27).

9.3.3. NALOGE POSAMEZNIH ENOT

- 27. mehanizirana divizija podrejena Karpatskemu vojaškemu območju je v noči s 26. na 27. oktober dobila ukaz, naj preide v stanje popolne bojne pripravljenosti ter naj se 28. oktobra preko Beregova, Nyiregyháza in Debrecena odpravi proti zbirališču zahodno od Szolnoka.

- 70. pehotni zaščitni diviziji, ravno tako pod poveljstvom Karpatskega vojaškega območja, je bila istega dne ukazano, naj se pripravi v stanje bojne pripravljenosti; dobila je tudi ukaz, naj okupira izbrana zbirališča na območju Debrecen–Miskolc–Nyiregyháza.
- Varšavska železniško obrambna brigada je bila 27. oktobra poklicana v polno bojno pripravljenost in poslana na pohod z ukazom, da se zbere pri železniški postaji v Chopu in tam ponovno zbere in združi razkropljene sile.
- 39. mehanizirano obrambna divizija, ki je bila podrejena 3. pehotnemu korpusu in je bila že od 24. oktobra pripravljena na zbornem mestu pri Szolnoku, je dobila nalogo, da okupira zborni kraj v območju Tamase s premikom preko Szolnoka–Cegléda–Nagykőrösa–Kecskeméte–Dunaföldvára ter preko Cece–Pincehelya–Nagykőnyia–Kalocsa–Dombóvárja.
- 27. in 28. oktobra je poveljnik Karpatskega vojaškega območja 32. in 11. mehanizirani obrambni diviziji, ki sta pripadali 8. mehanizirani armadi, dvema enotama 60. protizračnega artilerijskega bataljona ter enotam, ki so bile direktno podrejene armadi, izdal ukaz, naj preidejo v stanje polne bojne pripravljenosti ter se – po cesti in po železnici – odpravijo proti vzhodni meji.
- V stanje polne bojne pripravljenosti sta bila poklicana tudi 114. in 381. padalska polka, ki sta pripadala 31. zaščitni diviziji zračne obrambe, z nalogo, da se pripravita za boj v okolici letališča Veszprém, 108. padalski polk 7. zaščitne divizije zračne obrambe pa se je moral pripraviti za boj na letališču Tököl (Kirov, 1999: 140–155).

9.4. SPOPADI MED PRIPADNIKI ENOT SOVJETSKE ZVEZE TER VSTAJNIKI

Druga sovjetska vojaška intervencija, imenovana operacija »Zračni vrtinec«, se je začela ob zori 4. novembra 1956. Madžarskim oboroženim silam je tedanji obrambni minister Ferenc Münnich ukazal, da ne smejo streljati na prihajajoče sovjetske enote. Vendar je kmalu po napadu Sovjetske zveze in poskusu postavitve nove vlade s Kádárjem na čelu tedanji

predsednik vlade Imre Nagy po radiu uradno sporočil, da so sile Sovjetske zveze napadle madžarsko glavno mesto, z namenom, da postavijo novo vlado ter zasužijo vstajo in da se morajo madžarske sile zato boriti. Tako je generalmajor Király nadaljeval z odporom. Pri tem je Nagy poudaril, da on in njegova vlada nista poklicali na pomoč sovjetskih enot.

Višja poveljstva specialnega korpusa so 4. novembra 1956 ob zori dobile ukaz in 2. ter 33. mehanizirana obrambna divizija in 128. pehotna divizija so se odpravile proti Budimpešti. Tam so se nemudoma vključile v spopade. Takoj so zavzele mostove in pomembnejše administrativne ter javne objekte – parlament, stavbo vodstva komunistične partije, stavbo generalštaba Madžarske ljudske armade, železniške postaje, radijske postaje. Razorožili so tudi nekatere formacije Madžarske ljudske armade v centru in ponekod v predmestju Budimpešte. Enote korpusa so razorožile 3 madžarske tankovske polke, učni tankovski polk, 2 artilerijska polka, 2 polka zračne obrambe, 12 artilerijskih bataljonov za zračno obrambo, protitankovski polk zračne obrambe ter vojaško šolo.

Naloga sovjetske armade je bila, da izpolni dva cilja:

- okupirati vojaške objekte ter razorožiti madžarsko armado in enote Narodne garde,
- uničiti revolucionarna telesa, ki so se v času revolucije pojavila povsod in so zahtevala uresničitev zahtev vstajnikov.

Vojašnice in pomembni vojaški objekti so bili obkoljeni že preko noči in ob zori so enote v vojašnicah samo še pozvali k predaji. Če so le-te pokazale kakršen koli, tudi najmanjši odpor, je nemudoma prišlo do streljanja. To se je zgodilo v krajih Záhony, Békéscsaba, Szombathely, Székesfehérvár ... Madžarska vojska se namreč ni bila sposobna boriti proti tako hitremu in nenadnemu napadu. V bližini Petöfijeve vojašnice v Budimpešti je takoj prišlo do 10-minutnega streljanja madžarskih oboroženih sil na sovjetske enote, ki so poskušale vkorakati v mesto. Sovjetske enote so na napad odgovorile z uro in pol dolgim obstreljevanjem vojašnice. Tudi enote 8. mehanizirane divizije madžarskih oboroženih sil, ki so bile poslane v boj s sovjetskimi enotami iz Esztergoma, so se prestrašile in namesto v boj odpravile nazaj proti vojašnici. So pa nekatere sile madžarske vojske (51. protizračna artilerijska enota, lahka protizračna artilerijska enota in protizračna topovska enota) organizirale odpor v Budimpešti v bližini hriba Jut, kjer so okoli 10 dopoldne streljale na kolono sovjetskih vojakov in ji povzročile nekaj izgub (2 tanka, 2 raketometa, 1 vozilo). V

popoldanskih urah pa so taiste enote madžarske vojske že ponovno streljale na sovjetske enote iz drugih položajev. Sovjetske tankovske enote so napadle madžarsko kolono vozil 50. artilerijskega polka in jo popolnoma uničile.

V drugi vojaški intervenciji so se sovjetske enote ponovno srečale z močnim odporom oboroženih skupin upornikov. Tako so se v Budimpešti borile z uporniki na ulicah Ráday, Tompa, pri cerkvi Večnega čaščenja, na trgu Nagyvárd, blizu cerkve na ulici Hámán Kato ter v ulicah Viola in Mester. Izraziti spopadi so se odvijali tudi na ulicah Üllői, Práter in Kisfaludy, kjer sta obe strani utrpeli precejšnje izgube (Györkei in Horváth, 1999: 109–114).

33. mehanizirana divizija je imela za nalogo zajeti upornike v kinu Corvin, kjer je bil eden izmed večjih uporniških centrov, ter vojašnico Kilián, kjer je bil 20. inženirski bataljon. Obe zgradbi sta imeli pripravljeni obrambo, vendar je Sovjetska zveza kljub temu na koncu dosegla zastavljene cilje in upornikom zadala kar precejšnje izgube (Kirov, 1999: 157–161).

Najmočnejši napadi sovjetskih enot so potekali na istih mestih, kjer so potekali spopadi že v času prve sovjetske intervencije. Torej v okolici kina Corvin (VIII. in IX. okraj), na trgu Boráros (IX. okraj), v okolici vzhodne železniške postaje (VII. in VIII. okraj), trgu Széna (I. in II. okraj) ter območju trga Móricz Zsigmond (XI. okraj). V okolici kina Corvin so sovjetske enote nadaljevale spopade 5. novembra popoldne po večurnem bombardiranju kina, kjer je bilo poveljstvo Corvinške skupine z Gergelyem Pongrátzom na čelu. Vendar jim je uspelo odpor upornikov zlomiti šele naslednjega dne. Tudi sile v VII. okraju so se uspešno upirale sovjetskim napadom in so svojo bazo branile do 9. novembra. Pozneje so se umaknile severozahodno proti vasici Nagykovácsi v Budskih hribih, kjer naj bi se združili z oboroženimi enotami, ki naj bi se nahajale v teh hribih. Tudi v X. okraju so se uporniki uspeli obdržati do 8. novembra in so uničili kar nekaj sovjetskih tankov. Uspešno so se borili tudi v III. okraju, kjer so do 7. novembra nenehno izvajali napade na intervencijske sile. Najdlje pa se je upor v Budimpešti obdržal v Újpestu (IV. okraj) ter Csepelu (XXI. okraj). V Csepelu so svoje sile proti enotam Sovjetske armade združile tako mestne oborožene sile kot tudi enote Narodne garde. In čeprav so enote Sovjetske zveze kmalu zajele večino enot madžarskih oboroženih sil, so nekatere artilerijske baterije, ki so bile dobro postavljene, še nekaj časa povzročale precejšno škodo sovjetskim enotam. Ravno tako so imele te sile nekaj

protiletalskega orožja, tako da so lahko streljali na sovjetska letala in celo obstreljevali cesto, ki je vodila do Tököla, kjer se je v tem času nahajalo poveljstvo specialnega korpusa.

Sovjetske enote so se srečale z močnim odporom tudi zunaj glavnega mesta, čeprav so se ponekod revolucionarni odbori in ravno tako oborožene sile predale brez odpora. In v teh krajih so se oborožene skupine mladih upornikov zatele v okoliške hribe in gozdove. Tudi veliko število ljudi iz mest se je zateklo v okoliške gozdove, saj so imeli Madžari še vedno žive spomine na grozote druge svetovne vojne. Spopadi so torej povsod po Madžarskem, še posebno pa v Budimpešti, trajali nekako do 11. novembra, ko je sovjetskim enotam končno uspelo zlomiti odpor upornikov. Vendar so se posamezni spopadi odvijali tudi pozneje, še daleč v november. Zato, da ni bila revolucija zaustavljena že prvi dan intervencije, so zaslužni predvsem štirje faktorji: oboroženi upor vstajnikov, močna politična opozicija, ki je po koncu oboroženega upora postala še močnejša, kontinuiran boj revolucionarnih odborov ter močna Nagyjeva skupina, ki se je kmalu po začetku druge vojaške intervencije zatekla v jugoslovansko ambasado, od koder je še vedno širila svoje nazore med ljudi in s tem ljudem dajala upanje na zmago (Institute for the history of the 1956 Hungary Revolution; http://www.rev.hu/history_of_56/ora2/ora2_e.htm).

9.5. TAKTIKA IN OBOROŽITEV PRI OBEH SOVJETSKIH VOJAŠKIH INTERVENCIJAH

Glede taktike in oborožitve posameznih skupin je kot prvo potrebno poudariti, da je šlo za povsem različno usmeritev na obeh straneh. Sovjetske enote so bile enote sovjetske armade, torej izurjena vojska, katere glavna naloga je bila, da se borijo. Obe intervenciji sta bili v naprej načrtovani in pripravljeni, čeravno se ni vse izšlo ravno tako, kot so načrtovali. Vendar pa je vojska vseeno le izpolnjevala tisto, za kar je bila izurjena. Tudi oborožitev sovjetske vojske je bila v tistem času ena izmed najmodernejših na svetu in ravno Sovjetska zveza je bila tista, ki je svoje satelitske države oskrbovala z orožjem. To pomeni, da sta imeli sovjetska in madžarska vojska sicer zelo podobno oborožitev, vendar pa je pri tem potrebno poudariti, da vojske satelitskih držav nikoli niso od Sovjetske zveze dobile najnovejšega oz. najmodernejšega orožja, temveč le tisto, kar jim je le-ta bila pripravljena prepustiti.

Na drugi strani se je Madžarska ljudska armada odločila zavzeti pasivno vlogo v spopadu, kar je pomenilo, da kot celota ni stopila ne na eno ne na drugo stran. Res pa je, da je del enot sodeloval s silami Sovjetske zveze, del enot pa se je postavil na stran upornikov in sodeloval v revoluciji. Vendar so bili to v večini primerov zgolj posamezniki in le redko celotne enote, kar je pomenilo, da uporniki od tedanjih Madžarskih oboroženih sil niso imeli prevelike pomoči. Na stran upornikov se je že v samem začetku revolucije, torej že med prvo sovjetsko vojaško intervencijo, postavila tudi policija, ki je s svojim orožjem in znanjem pomagala upornikom.

Sicer pa so bile skupine oboroženih upornikov organizirane povsem spontano. To so bili študentje, delavci, ljudje z istim ciljem, ki so združili svoje moči in znanje proti močnejšemu in bolj oboroženemu ter organiziranemu nasprotniku. Cilj oboroženih upornikov je bil nadzor pomembnih prometnic in preprečitev premikanja sovjetskih enot po teh prometnicah. Tako so manjše skupine napadale sovjetske tanke, ki so poskušali prodreti v mesto. Po vsakem napadu, ki je za sovjetske enote pomenil presenečenje, so se oboroženi uporniki umaknili v ozke, stranske ulice, v katere jim sovjetski tanki ali niso mogli ali pa niso upali slediti. Uporniki tudi nikoli niso udarili dvakrat na istem mestu. Pri tem je potrebno omeniti, da so bile skupine oboroženih upornikov vojaško povsem neizkušene, vendar so se študentje nekaj o taktiki bojevanja naučili v šolah in ob spremljanju filmov s tematiko druge svetovne vojne, veliko pa sta k njihovim uspehom pripomogla tudi srčnost in pogum. Uspehi so bili doseženi tudi po zaslugi tega, da je Sovjetska zveza, predvsem med prvo vojaško intervencijo, podcenjevala moč upornikov in je v boj poslala tanke starejše izvedbe (T-34) brez potrebne pehotne podpore, kar je pomenilo, da so bili lahka tarča upornikov. Za napad na tanke so oborožene skupine upornikov uporabljale doma narejene »Molotove koktajle«. To so bile steklenice, napolnjene z bencinom, katerih vrat je bil natlačen z gorečimi krpami. Ko so te krpe prišle v stik z bencinom, je vse skupaj eksplodiralo in lahko uničilo tank. Po drugi strani pa je verjetno tudi to, da sovjetske enote niso podcenjevale nasprotnikov, temveč so le izvajale taktiko zastraševanja nasprotnika in varovanje svojega osebja na področju Madžarske, saj je pri prvi intervenciji Sovjetska zveza uporabila le majhno število enot, ki so bile v tistem času stacionirane na ozemlju Madžarske. Torej najverjetneje sploh niso imeli v načrtu večjih spopadov, ker niso pričakovali takšnega odpora. Ko pa so videli, da se v prvi vojaški intervenciji ta taktika ni obnesla, so pri drugi vojaški intervenciji uporabili taktiko presenečenja. Kar pomeni, da so vse pomembne strateške točke napadli povsem na hitro,

preko noči in proti temu se madžarska vojska niti uporniki niso mogli oz. znali boriti. Pri drugi vojaški intervenciji je sovjetska armada uporabila modernejše orožje in tudi veliko večje število vojakov. Hkrati pa so zaprli tudi vse poti do Budimpešte, kar je pripomoglo k temu, da se skupine upornikov niso mogle sproti krepiti z ljudmi s podeželja, kar se je nenehno dogajalo v času prve vojaške intervencije (Institute for the history of the 1956 Hungary Revolution; http://www.rev.hu/history_of_56/ora2/ora2_e.htm).

9.6. NAPAKE DRUGE SOVJETSKE VOJAŠKE INTERVENCIJE

V primerjavi s prvo intervencijo je bila druga veliko bolje načrtovana ter – gledano z vojaškega vidika – izvedena brez zapletov. To pomeni, da so se sovjetske enote nečesa naučile iz napak storjenih pri predhodnem posredovanju. Tudi omejitve, ki so veljale za sovjetske enote v času prve intervencije (da lahko streljajo samo v primeru samoobrambe), v tokratnem posegu niso veljale. Razlika pa je bila tudi v tem, da sovjetske enote niso več pričakovale pomoči s strani madžarske vojske, temveč so vedele, da morajo operacijo izvesti same. Vendar pa se del operacije »Zračni vrtinec« vseeno ni izteklo tako, kot je bilo načrtovano. Pripadniki KGB bi namreč morali aretirati Nagyja in pripadnike njegove vlade. To jim ni uspelo, ker so se Nagy in njegova ekipa že takoj na začetku intervencije, 4. novembra, umaknili v jugoslovansko ambasado, kjer so jim ponudili azil. Tudi sam čas trajanja operacije je bil daljši, kot so pričakovali sovjetski strategji, poleg tega pa so se enote nenehno srečevale s kupom nepredvidenih težav in velikim številom žrtev, kar tudi ni bilo v skladu s sovjetskimi pričakovanji. Število žrtev je bilo veliko predvsem v prvih dneh intervencije, ko akcije niso bile dovolj previdno načrtovane in so morale sovjetske enote prositi za okrepitev. Problem pri drugi vojaški intervenciji je pomenilo tudi pomanjkanje komunikacij med sovjetskimi enotami na eni strani ter sovjetskimi diplomati in prosovjetsko usmerjenimi Madžari na drugi strani, kar je še dodatno povzročalo probleme in oteževalo delo. Vendar je na koncu sovjetskim enotam vseeno že v nekaj dneh uspelo zadušiti vstajo in ponovno postaviti komunistično vlado (Granville, 1998: 20–21).

10. VPLIVI IN POSLEDICE MADŽARSKE REVOLUCIJE V DRŽAVAH VZHODNE EVROPE

Posledice revolucije na Madžarskem so imele v obdobju po njej močan vpliv na dogodke po celem svetu, še posebno pa se bom v tem delu dotaknila vplivov revolucije na države vzhodne Evrope, katere del je tudi Madžarska. Ta vpliv lahko razdelimo na kratkoročen, srednjeročen in dolgoročen. Ena izmed posledic revolucij pa so tudi begunci in žrtve. In tudi madžarska revolucija je, tako kot vsaka druga, pustila za seboj veliko število beguncev in žrtev. Še posebej Sovjetska zveza je utrpela večje število žrtev, kot se je najprej pričakovalo.

10.1. IZGUBE V MADŽARSKI REVOLUCIJI

Enote Sovjetske zveze so pri obeh vojaških intervencijah utrpeli zelo velike izgube, predvsem pa veliko večje, kot so jih sami pričakovali. Številke se seveda med posameznimi viri nekoliko razlikujejo, a se vse gibljejo nekje med 600–750 mrtvimi ter 1200–1500 ranjenimi vojaki.

Tabela št. 2: *Izgube sovjetskih enot glede na posamezne avtorje*

Avtor	Število mrtvih	Število ranjenih
Y. I. Malashenko	670	1500
A. M. Kirov	640	1251
G. F. Krivoseyev	722	ni podatka

(Vir: Kirov, 1999: 186–187 in Malashenko, 1999: 273–274).

Pri tem so največje izgube (več kot polovico) utrpeli pripadniki specialnega korpusa že v akcijah izvedenih oktobra. Novembra, torej v času druge vojaške intervencije, ni bilo več tako velikega števila žrtev, kar je bilo verjetno posledica bolj organizirane akcije. Velike izgube so utrpeli tudi pripadniki 33. mehanizirane divizije, kar pa je bilo najverjetneje posledica izvajanja najzahtevnejših nalog. Delovati so namreč morali v osrednjih delih mesta, kjer je

bilo večje število skupin oboroženih upornikov in je bilo prve dni spopadov teže dobro organizirati posamezne akcije. V obeh sovjetskih intervencijah so sovjetske enote izgubile tudi precejšnje količine orožja (Malashenko, 1999: 273–274).

Tudi madžarska stran je utrpela velike izgube. Po nekaterih podatkih naj bi imele enote Madžarske ljudske armade okoli 200 mrtvih ter 1500 ranjenih vojakov, kar je primerljivo z izgubami enot Sovjetske zveze, še posebno če vemo, da je madžarska vojska zavzemala pasiven položaj in so se borile le enote oz. posamezniki, ki so se za to odločili sami. Borili pa so se tako na strani upornikov kot tudi na strani Sovjetske zveze. Poleg madžarskih vojakov je v tej revoluciji umrlo tudi veliko število civilistov. Tako naj bi po nekaterih podatkih samo v Budimpešti umrlo okoli 2000 ljudi, k temu pa je potrebno prišteti še veliko število žrtev na podeželju. Ranjenih naj bi bilo okoli 13.000 ljudi, približno 200.000 ljudi pa naj bi zapustilo državo in zbežalo v sosednje države (Avstrijo, Jugoslavijo ...).

Poleg človeških izgub se je potrebno zavedati, da je bila visoka tudi materialna škoda povzročena v času obeh intervencij. Med bojevanjem je bila namreč narejena ogromna škoda na stavbah (tako znotraj kot tudi na zunanjih delih stavbe). Po koncu spopadov pa je prihajalo tudi do vojnega plenjenja, kar je pomenilo še dodatno breme za državo. Škoda je nastala tudi zaradi ogromnega padca v produkciji in distribuciji v gospodarstvu. Celotna škoda med revolucijo (zaradi prenehanja dela v tovarnah, zaradi vojnega plenjenja in uničevanja) je znašala približno 10 milijonov dolarjev in je pomenila še dodatno breme za Madžarsko.

Kot del človeških izgub na strani Madžarske moramo omeniti tudi tiste, ki niso izgubili življenja v času revolucije, temveč takoj po njej, ko je v državi prevzel oblast János Kádár. Njegov režim je takoj po prevzemu oblasti začel izvajati pregone udeležencev revolucije. Tako je na smrt obsodil med 350 in 500 ljudi, več kot 10.000 pa jih je bilo zaprtih. Poleg tega pa je bilo skoraj 1000 madžarskih državljanov, vključno z otroci in ženskami, v času madžarske tragedije deportiranih v zapore v Striju in Užgorodu v Sovjetski zvezi (Kirov, 1999: 187–194).

10.2. TAKOJŠNJI VPLIVI IN POSLEDICE NA VZHODNOEVROPSKE DRŽAVE

Kratkoročni vplivi na dogodke v srednji in vzhodni Evropi so bili bolj omejeni in ne tako razširjeni, ker za širjenje idej madžarske revolucije v tistem trenutku pač ni bilo primernih kanalov. Tako sta bili vplivov revolucije v največji meri deležni le Jugoslavija in Poljska. V primeru Poljske je imela madžarska revolucija namreč veliko vlogo pri razvoju dogodkov na Poljskem. Sovjetsko vodstvo je tako pred (kot tudi po drugi vojaški intervenciji) razmišljalo tudi o vojaški intervenciji na Poljsko. Na koncu so si premislili, predvsem zaradi tega, ker se je Gomulka na Poljskem močno trudil zmanjševati napetost med Sovjetsko zvezo in Poljsko, ter zaradi programa demokratizacije, ki so ga Poljaki prilagodili in spremenili tako, da ni več nasprotoval politiki v Kremlju.

Posledice revolucije na Madžarskem oz. obeh sovjetskih vojaških intervencij pa je čutila tudi Titova Jugoslavija. Predvsem bi se lahko reklo, da je z neodločnim stališčem do revolucije ter s spreminjanjem svojega mnenja o upravičenosti intervencij titoizem doživel »izgubo obraza«, ugleda pa si nikoli več ni pridobil. Največ pa je k temu pripomogla predaja Imra Nagyja sovjetskim predstavnikom. Nagy se je namreč ob začetku druge sovjetske vojaške intervencije zatekel v jugoslovansko ambasado, kjer so mu obljubili azil. Na koncu Jugoslovani obljube niso držali in so Nagyja in njegove sodelavce predali sovjetskim oblastem, ki so jim potem sodili in jih na koncu tudi usmrtili ali pa zaprli (Király, 1984: 355–368).

10.3. KASNEJŠI VPLIVI IN POSLEDICE

Počasi so se začele kazati tudi druge posledice madžarske revolucije. Tako je postopoma začela slabeti sovjetska prevlada nad državami vzhodne Evrope. Nekaj let po revoluciji na Madžarskem je Romunija objavila deklaracijo o ekonomski osamosvojitvi izpod Sovjetske zveze in kmalu dosegla tudi večjo neodvisnost pri vodenju zunanje politike. Na Poljskem je naraščalo nezadovoljstvo zaradi premajhnega napredka na ekonomskem in političnem področju in kmalu se je pojavila močna opozicija Gomulkovi vladi. Politična vrenja so se

pojaviła celo v Bolgariji, le Vzhodna Nemčija je bila relativno imuna na proces delne destalinizacije vzhodnega bloka.

Največje spremembe v tem obdobju pa sta doživljali Madžarska in Češkoslovaška. Na Madžarskem je revolucija namreč pripeljala do razpada madžarske partije, kar je Kádárja prisililo v ustanovitev drugačne partije, ki naj bi ubrala nekakšno sredinsko pot v domači politiki, hkrati pa še naprej dokazovala vdanost Moskvi. Kádár je moral ubrati bolj liberalno politiko, katere glavna prioriteta so bile ekonomske reforme. Na Češkoslovaškem se je po ekonomskih reformah, ki so bile izvedene ob koncu 50. let, kmalu pokazala potreba po novih reformah, ki bi ponovno obudile ekonomijo. Vendar pa se je v tem času že pojavila opozicija v partiji z Dubčkom na čelu, ki je kmalu poskusila prevzeti oblasti in leta 1968 je prišlo do praške pomladi. Tudi tokrat je Sovjetska zveza ukrepala z vojaško silo, vendar se je izkazalo, da sta se tako Moskva kot tudi Praga nekaj naučili iz revolucije na Madžarskem. Dubček se je namreč zelo trudil, da ne bi dal sovjetskim voditeljem nikakršnega povoda za podobno rešitev situacije, kot je bila izvedena na Madžarskem. Sovjetska zveza pa je za tokratno intervencijo, raje kot samo sile svoje armade, uporabila celoten kompleks Varšavskega pakta in je v sodelovanje pri zadužitvi upora prisilila vse države članice Varšavskega pakta razen Romunije, ki se s takšnim posredovanjem ni strinjala. V želji po legitimaciji intervencije so celo objavili Brežnjevo doktrino.³³ Tudi na Češkoslovaškem so sovjetske sile hitro strle odpor in postavile novo vlado s Husakom na čelu, ki pa se ni izkazala za tako uspešno, kot je bila Kádárjeva na Madžarskem (Király, 1984: 355–368).

10.4. DALJNOSEŽNI VPLIVI IN POSLEDICE

Skoraj četrt stoletja po koncu revolucije na Madžarskem pa so se njene posledice in vplivi čutili vsaj še v eni državi vzhodne Evrope, in sicer na Poljskem. Med leti 1960 in 1970 se je namreč madžarska ekonomija zelo okrepila in Poljaki so na to gledali z vse večjo nevoščljivostjo. V času poljske krize leta 1980–81 se je želja po »kadarizaciji« Poljske le še povečala. V ta namen so Madžari svetovali, naj na Poljskem povečajo vpliv delavcev, še posebno pri sprejemanju ekonomskih odločitev. Na Poljskem se s tem seveda niso strinjali in

³³ Brežnjeva doktrina je doktrina, ki je Kremlju dajala vso pravico do intervencije v notranje zadeve vseh držav članic Varšavskega pakta, če se je to sovjetskim voditeljem zdelo smiselno in potrebno, ker da je ogrožena stabilnost in povezanost zavezništva.

politična situacija se je le še slabšala. Na koncu so politične elite prosile Budimpešto za navodila, v upanju, da dosežejo podobne cilje, kot jih je dosegla Madžarska. Pri tem so se mnogi zavedali, kako visoko ceno je za uspeh reform moral plačati madžarski narod, vendar so upali, da ne bodo ponovili istih napak in da se bodo lahko izognili sovjetski intervenciji (Király, 1984: 355–368). Decembra 1981 je poljski ministrski predsednik general Wojtek Witold Jaruzelski razglasil izredno stanje in aretiral voditelje Solidarnosti³⁴ ter leta 1982 gibanje tudi prepovedal. Izredno stanje je bilo leta 1983 preklicano, vendar pa so vojaška sodišča, ki so se oblikovala v tem obdobju, nadaljevala s svojim delom. Vlada je tudi zabredla v krizo, iz katere se je počasi začela reševati šele proti koncu 80. let. Leta 1989 je Poljska sprejela novo ustavo, Solidarnost pa je postala glavna politična organizacija na Poljskem (*Oxfordova enciklopedija zgodovine*, 1993: 220 in 258).

³⁴ Solidarnost je bilo neodvisno sindikalno gibanje na Poljskem, ki je nastalo leta 1980 po valu stavk v Gdansku, ki jih je organiziral svobodni sindikat baltske obale. Voditelj tega gibanja je postal Lech Walensa, ki je bil leta 1990 tudi izvoljen za predsednika republike.

11. ZAKLJUČEK

23. oktober 1956 je bil za Madžarsko eden pomembnejših trenutkov v njeni novejši zgodovini, saj se je takrat za kratek trenutek začela uresničevati volja ljudstva. Ljudstvo se je tistega dne namreč odločilo, da noče več živeti v takšnih razmerah ter je prvič javno izrazilo nezadovoljstvo z obstoječo oblastjo ter razmerami, kakršne so tisti čas vladale v državi. Takrat se je pokazala želja ljudi, da nočejo več živeti pod sovjetskim nadzorom, temveč da želijo stopiti na pot demokracije z novim političnim vodstvom, postavljenim s strani ljudstva in ne s strani politikov iz Moskve. Sovjetska zveza pa se nikakor ni mogla sprijazniti s tem, da bi Madžarska ubrala svojo pot v socializmu. Bolj kot izgube nadzora nad Madžarsko pa so se bali, da bo le-to sprožilo plaz osamosvajanja pri vseh ostalih državah vzhodnega bloka ter tudi v sami Sovjetski zvezi. To pa bi vsekakor privedlo do porušanja ravnotežja, ki je v tistem času vladalo v Evropi. Hkrati pa bi se s tem lahko povečala moč zahodnega bloka, kar pa Sovjetska zveza v času hladne vojne ni mogla dopustiti.

Tako je Sovjeti 23. oktobra 1956 začeli s prvo vojaško intervencijo, s katero so hoteli na hitro zadušiti nemire na Madžarskem. Sama intervencija je bila slabo načrtovana in izpeljana na silo, tako da ni prinesla želenih rezultatov. Intervenciji je sledilo krajše obdobje miru, ki pa s sovjetskega stališča ni prineslo nobenih pozitivnih rešitev, temveč je le še poslabšalo razmere v državi. Ljudje se niso sprijaznili samo z delnimi rešitvami, katere je tolerirala oblast v Moskvi, temveč so zahtevali izpolnitev vseh 16 zahtev, ki so jih postavili študentje. Predvsem pa so zahtevali umik sovjetskih enot z madžarskega ozemlja ter razglasitev madžarske nevtralnosti. Ker se nemiri v mestih niso hoteli pomiriti, je sovjetska stran pristala na pogajanja o umiku svojih sil iz madžarskega ozemlja, vendar je bila vse to le krinka, pod katero so sovjetske vojaške oblasti ponovno zbrale in okrepile svoje sile. Ko je Nagy videl, da se sovjetska delegacija pogovarja s »figo v žepu« in ko je bila aretirana še madžarska delegacija, ki je bila namenjena na pogajanja s sovjetskimi predstavniki, je v obupu in pod pritiskom javnosti razglasil izstop Madžarske iz Varšavskega pakta in madžarsko nevtralnost ter poslal takšno pisno zahtevo tudi OZN. Lahko bi se reklo, da je bila to le kaplja čez rob, ki je spodbudila Sovjete, da so izpeljali že tako ali tako načrtovano drugo vojaško intervencijo, s katero so na oblast postavili novo vlado s svojimi ljudmi. Z drugo vojaško intervencijo, ki je bila še bolj krvava od prve in je prinesla velike izgube na obeh straneh, so se za Madžarsko za dolga leta podrli vsi upi, da bi lahko stopila na pot demokracije.

Legitimnost za obe vojaški intervenciji so sovjetske oblasti iskale v Sporazumu o prijateljstvu, sodelovanju in vzajemni pomoči, katerega podpisnica je bila tudi Madžarska. Ob izbruhu revolucije naj bi madžarska vlada namreč na pomoč poklicala enote Sovjetske zveze, nameščene na Madžarskem, da pomagajo pri zaustavitvi neredov, ker sami tega niso bili sposobni storiti. Mnenja o tem, ali je bil poziv sovjetskim enotam pravilno izročen ali ne, so deljena in ravno tako tudi mnenja, ali je šlo le za posredovanje v skladu z Varšavskim sporazumom na povabilo madžarske vlade ali za vojaško intervencijo.

Glede drugega oboroženega spopada pa takšni dvomi ne obstajajo, saj je madžarska vlada 1. novembra 1956 podala najprej ustno in pozneje tudi pisno izjavo, s katero je zahtevala izstop iz Varšavskega pakta. Istega dne je tudi podala deklaracijo o nevtralnosti, ki jo je posredovala tudi OZN. Preden pa je madžarska vlada izjavo za izstop iz Varšavskega pakta posredovala Sovjetski zvezi, je preverila Varšavski sporazum, ali ni v njem morda zapisana kakšna klavzula, ki bi omogočala posredovanje sil ob izstopu iz pakta. Ker v sporazumu ni bilo nobene skrivne klavzule, so podali izjavo. V Varšavskem sporazumu namreč piše le to, da lahko vojaške enote držav podpisnic sporazuma vstopijo na ozemlje katere koli druge podpisnice le na podlagi pismene zahteve vlade ter ministrstva za obrambo. S tega vidika torej Varšavski sporazum ni dajal nobene pravne podlage za drugo sovjetsko vojaško intervencijo na Madžarsko, še posebno ne, ker je Madžarska že pred tem podala izjavo, da izstopa iz Varšavskega pakta. S tem torej lahko potrdim svojo prvo hipotezo, ki pravi, da sta bili obe sovjetski vojaški intervenciji na Madžarsko v nasprotju z Ustanovno listino Varšavskega sporazuma.

Druga hipoteza se je nanašala na madžarsko armado. Predpostavila sem, da je bila madžarska armada, gledano z vidika civilno-vojaških razmerij, ena od predstavnic armad socialističnih držav, torej politizirana armada totalitarnega režima. V primeru Madžarske je bil ta režim komunistični. V povezavi s tem sem tudi predpostavila, da je bila armada močno politično nadzorovana, kar je privedlo do velikih notranjih nesoglasij, ki so močno vplivala na to, da je ob izbruhu revolucije oktobra 1956 prišlo do razkola v madžarski vojski.

V Doornovem smislu so v 19. in 20. stoletju namreč obstajali štirje tipi civilno-vojaških odnosov, v katerih je bilo mogoče oborožene sile šteti za utelešenje legitimne politične

ureditve: *državljska vojska v narodnih revolucijah*, kjer je nošenje orožja zunanji izraz nove pravice državljanov, vir legitimnosti pa je suverenost ljudi; *naborniška armada nacionalnih držav*, ki so jo po pruskem vzoru posnemale vse celinske države in v kateri vir suverenosti ni več volja ljudstva, temveč država, katere temeljno načelo ohranjanja so bile nacionalne oborožene sile, utemeljene na obvezniški vojaški službi; *politizirana armada totalitarnih režimov, fašističnih ali komunističnih*, v katerih legitimnost oboroženih sil ne izraža duha nacionalizma, temveč politično ideologijo; *oborožene sile novih narodov/držav, ki temeljijo na različnih virih legitimnosti*, vendar pa je pomembna predvsem njihova vloga družbene, včasih celo državne integrativne sile ter sposobnosti oblikovanja naroda. V vseh štirih primerih gre za množične armade z visoko reprezentativno personalno strukturo. V njej ni zaznati napetosti med politično elito in vojaško organizacijo. Oborožene sile namreč sprejemajo podrejenost politični kulturi ter se vidijo kot lojalne izvrševalce političnega režima ne glede na to, ali izhaja njegova legitimnost iz tradicionalnih, legalnih ali karizmatičnih vrednot (Jelušič, 1997: 54).

Iz zgoraj navedenega se torej lahko strinjam s predpostavko, da je bila madžarska armada politizirana armada. V armado so bili leta 1948, po sistemu oboroženih sil Sovjetske zveze, uvedeni politični komisarji, katerih namen in naloga je bil povečati nadzor komunistične partije nad delom v vojski. Tudi častniki, ki so bili takrat postavljeni na svoje položaje, so bili bolj kot po izvrstnem vojaškem znanju znani po tem, da so bili to pripadniki družin, ki so bile močno povezane s komunistično partijo in so ji bile povsem lojalne. Tako je prišlo do tega, da je bila madžarska vojska politično močno nadzorovana, kar pa je ob izbruhu leta 1956 privedlo do velikih nesoglasij znotraj armade. Posledica tega je bil odnos madžarske vojske do same revolucije. Le-ta se uradno ni postavila na nikogaršnjo stran, temveč je v času nemirov zavzela pasiven položaj. Del vojske je pozneje sodeloval z oboroženimi silami Sovjetske zveze, del vojske pa je prešel tudi na stran upornikov. Nekateri pa so upornikom le pomagali z orožjem ter tako podpirali ideje revolucije. Vendar so bili to v večini primerov le posamezniki in le redko pripadniki celotnih enot. S tem lahko potrdim tudi svojo drugo hipotezo.

Na koncu naj povem še to, da je na takšen razplet spopadov, kakršen se je zgodil ob koncu revolucije, poleg nesoglasij v madžarskih oboroženih silah močno vplivala tudi neodločnost tedanjega novega madžarskega vodstva, še posebej Imra Nagyja. Sam se je namreč zavedal,

da so zahteve, ki jih je ob izbruhu revolucije podalo ljudstvo, povsem realne in da jih je potrebno izpeljati. Hkrati pa je bil tako zvest ideologiji komunističnega režima ter komunistični partiji, da se ni hotel ponovno zameriti sovjetskim oblastem, še posebej ne zato, ker je enkrat že bil izločen iz komunistične partije in verjetno tega ni hotel ponovno doživeti. Le tako si namreč lahko razlagamo njegovo omahljivost v nekaterih ključnih momentih revolucije, ko na primer madžarskim oboroženim silam ni dovolil, da se uprejo sovjetskim enotam, namesto da bi se sovjetski vojaški intervenciji zoperstavil tako kot Poljska z Gomulko na čelu. Šele v času druge sovjetske vojaške intervencije se je zavedel, kakšne načrte ima Sovjetska zveza in šele takrat je odločno odgovoril na sovjetska dejanja z deklaracijo o neodvisnosti ter izstopom Madžarske iz Varšavskega pakta. Vendar pa takrat Sovjetska zveza ni bila več pripravljena sklepati nobenih kompromisov in je bilo za Madžarsko že prepozno.

Revolucija na Madžarskem v tistem času torej ni prinesla pričakovanih sprememb. Nasprotno. Po koncu druge sovjetske vojaške intervencije je v državi zavladal krut režim Jánosa Kádárja, s katerim je poskušal utrditi svojo oblast in ji zagotoviti legitimnost. Ljudstvo namreč takoj po revoluciji njegove vlade ni priznavalo in je še zmeraj zahtevalo vrnitev Nagyja. Je pa revolucija nakazala željo madžarskega naroda in pot, po kateri so pozneje stopili še prenekateri narodi vzhodnega bloka ob poskusu osamosvojitve izpod sovjetske nadvlade.

Dogodek je za Madžarsko izrednega pomena. V Budimpešti so ustanovili tudi inštitut, katerega prvotni namen je raziskovanje revolucije na Madžarskem leta 1956. Tam imajo ogromno gradiva o tej temi. Vendar je treba vedeti, da veliko gradiva še vedno ni prevedenega v angleški ali kakšen drug jezik, pa tudi objektivnost posameznih del je problematična, saj so jih večinoma napisali madžarski avtorji, zanje pa lahko predpostavljamo osebno vpletenost v dogodke in zaradi tega bolj čustven in subjektiven način pisanja.

12. LITERATURA

12.1. KNJIGE:

- Berecz, János (1986): *1956 Counter-Revolution in Hungary – Words and weapons*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Cronin, E. James (1996): *The World the Cold War Made: order, chaos and the return of History*. Routledge, New York.
- Granville, Johanna (1998): *In the Line of Fire: The Soviet Crackdown on Hungary, 1956 – 58*. The Center for Russian and East European Studies, Pittsburgh.
- Györkei, Jeno in Horváth Miklós (1999): *Soviet Military Intervention in Hungary 1956*. Central European University Press, Budapest.
- Jelušič, Ljubica (1997): *Legitimnost sodobnega vojaštva*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Litván, Györg (1996): *The Hungarian Revolution of 1956: Reform, Revolt and Repression 1953 – 1956*. Longman Publishing, New York.
- Mikuž, Metod (1983): *Svet po vojni (1945–1957); oris časa v katerem živimo*. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Švajncer, J. Janez (1998): *Vojna zgodovina*. DZS, Ljubljana.

12.2. ZBORNICI:

- Király, K. Béla (1995): *The Hungarian Army under Soviet Control*. V: (Romsic Ignác) *20th Century Hungary and the Great Powers*. Columbia University Press, New York.
- Király, K. Béla (1984): *The Hungarian Revolution and Soviet Readiness to Wage War Against Socialist States*. V: (Király, K. Béla, Lotze, Barbara in Nándor, F. Dreisziger) *The first war between socialist states: The Hungarian revolution of 1956 and its impact*. Columbia University Press, New York.
- Korbonski, Andrzej (1984): *The Revolution and East Central Europe*. V: (Király, K. Béla, Lotze, Barbara in Nándor, F. Dreisziger) *The first war between socialist states: The Hungarian revolution of 1956 and its impact*. Columbia University Press, New York.

12.3. SLOVARJI, ENCIKLOPEDIJE IN LEKSIKONI:

- Cowie, A.P. (1989): *Oxford Advanced Learner's Dictionary of current English*. Oxford University Press. Oxford.
- Jurančič, Janko (1991): *Srbskohrvatsko-slovenski in slovensko hrvatskosrbski slovar*. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Komac, Daša in Škerlj, Ružena (1975): *Angleško-slovenski in slovensko-angleški slovar*. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- (1993): *Oxfordova enciklopedija zgodovine od 19. stoletja do danes*, 2. knjiga. DZS, Ljubljana.
- (1970): *Vojna enciklopedija*. Vojnoizdavački zavod Vojne enciklopedije, Beograd.
- (1981): *Vojni leksikon*. Vojnoizdavački zavod Beograd, Beograd.
- (2002): *Vojaški slovar*, predelana in dopolnjena izdaja. Ministrstvo za obrambo, Ljubljana.

12.4. INTERNETNI VIRI

- Don Mabry's Historical Text Archive: United Nations Committee Reports on the Hungarian Uprising:
<http://historicaltexarchive.com/lettis/united.htm> (06.11.2001)
- Don Mabry's Historical Text Archive: Zhe Student's Sixteen Points:
<http://historicaltexarchive.com/lettis/students.htm> (06.11.2001)
- Grolier Online, WWII Commemoration:
http://gi.grolier.com/wwii/wwii_15.html (14.05.2003)
- Institut for the history of the 1956 Hungary Revolution:
http://www.rev.hu/history_of_56/ora1/ora1_e.htm (21.01.2003)
http://www.rev.hu/history_of_56/ora2/ora2_e.htm (21.01.2003)
- Kraer, Mark: New Evidence on Soviet Decision-Making and the 1956 Polish and the Hungarian Crises
<http://cwihp.si.edu/cwihplib.nsf/16c6b2fc83775317852564a400.../465474d0ddf39025852564bb006416b6?OpenDocument.html> (04.11.2003)

- Library of Congress, Appendix C: The Warsaw Pact – Soviet Union
http://memory.loc.gov/frd/cs/soviet_union/su_appnc.html (24.10.2001)
- Modern History Sourcebook: Soviet Statement: Friendship and Co-operation Between the Soviet Union and Other Socialist States, October 30, 1956:
<http://www.fordham.edu/halsall/mod/1956soviet-coop1.html> (19.05.2003)
- Modern History Sourcebook: The Warsaw Pact, 1955:
<http://www.fordham.edu/halsall/mod/1955warsawpact.html> (24.10.2001)
- Streicker, Sarah: Michigan Journal of History: Soviet Intervention in the Hungarian Revolution of 1956:
<http://www.umich.edu/~historyj/papers/fall2001/streicker.html> (28.10.2002)
<http://www.umich.edu/~historyj/papers/fall2001/streicker2.html> (28.10.2002)
<http://www.umich.edu/~historyj/papers/fall2001/streicker3.html> (28.10.2002)
<http://www.umich.edu/~historyj/papers/fall2001/streicker.4html> (28.10.2002)
- The 1956 Hungarian Revolution:
<http://www.hungaria.org/1956/> (28.10.2001)
- UN and US reports on the Hungarian revolution 1956:
<http://www.hungary.com/corvinus/lib/unreport/unreport.pdf> (17.03.2003)
- 1Up Info, Hungary, Sovietization:
<http://www.1upinfo.com/country-guide-study/hungary/hungary191.htm> (14.05.2003)
- 1Up Info, Hungary, State Security Forces and the Revolution:
<http://www.1upinfo.com/country-guide-study/hungary/hungary192.htm> (14.05.2003)